

OTDK – dolgozat

2025

Budapesti Corvinus Egyetem
Közgazdaságtudományi Intézet

A Mecseki Szénbányák megszűnésének intézményi elemzése

Institutional analysis of the closure of Mecseki Szénbányák

Jankovits András

Konzulens: Katona Márton Tamás

2023. április 17.

Absztrakt

A dolgozat témája a Mecseki Szénbányák bezárásának intézményi elemzése. A kutatás a bányabezárások és a rendszerváltás kapcsolatát, illetve az átszervezés és bezárások gazdasági, társadalmi és politikai okait, következményeit vizsgálja, ehhez a szakirodalom alapján meghatározva a rendszerváltás, és az azt követő időszak intézményi tényezőit. Ezután a Mecseki Szénbányák vállalat esetét elemzi, a bezárást okozó tényezőket gazdasági adatok és folyamatok, illetve az időszakban megjelent cikkek szövegelemzése, valamint bányászokkal készített fókuszcsoporthoz tartozó interjú, illetve mélyinterjúk alapján azonosítja. Az elemzés alapján a Mecseki Szénbányákkal kapcsolatban több, a szakirodalomban leírt tényező is azonosítható, a vállalat megszűnésének esete alátámasztja azokat.

Kulcsszavak: rendszerváltás, bányászat, intézményi közgazdaságtan

JEL-klasszifikáció: B15, P16, P31

A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-22-2-I-CORVINUS-90 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

Tartalom

Absztrakt	2
Bevezetés.....	5
1. Általános intézményi közgazdaságtani megközelítés	7
1.1 A rendszerváltás intézményi közgazdaságtani irodalmi áttekintése	8
1.2 A gazdasági átmenet, privatizálás	11
2. A szénpiac jellemzői, a Mecseki Szénbányák termelési mutatói.....	15
3. Külföldi bányabezárások.....	19
4. A Mecseki Szénbányák elemzése	21
4.1 A Mecsek szénbányászatának földtani jellemzői	21
4.2 A Mecseki Szénbányák működésének történeti áttekintése	22
4.3 A bányabezárások folyamata.....	27
5. Módszertan.....	30
5.1 Mélyinterjúk és fókuszcsoportos interjú	30
5.2 Szövegelemzés	31
5.3 A Mecseki Szénbányák vállalatának elemzéséhez kapcsolódó szempontok	31
6. Eredmények	33
6.1 Az időszakon átívelő jellemzők	33
6.2 A Mecseki Szénbányák rendszerváltás előtti jellemzői	34
6.3 A rendszerváltás érzékelt hatása.....	38
6.4 A Mecseki Szénbányák helyzete a rendszerváltás után	39
7. Kitekintés: rekultiváció, nyugdíjhelyzet	44
Összegzés	45
Forrásjegyzék	46
Mellékletek.....	50

Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. ábra: De jure és de facto hatalom (Acemoglu, 2004, 6. o. alapján).	7
2. ábra: a kőszén felhasználásának aránya az energiatermelésben, 1973-1999 (European Communities, 2002, 88. o. alapján)	15
3. ábra: mélyművelésben dolgozó bányászok száma (fő) az Európai Unió országaiban (European Communities, 2002, 97. o. alapján).	16
4. ábra: A magyarországi széntermelés és az ipari termelés volumenindexei (KSH, 2023a, saját szerkesztés).	16
5. ábra: az 1971 és 200 között a Mecseki Szénbányákban kitermelt nyersszén mennyisége (ezer tonna) (Forrás: Szirtes, 1993, Bíró, 2011a és Németh Lajos alapján, saját szerkesztés).	17
6. ábra: a Mecseki Szénbányák által értékesített szénmennyiség vásárlók megoszlása szerint (ezer tonna/ év) (Forrás: Szirtes, 1993, Bíró, 2011a és Németh Lajos alapján, saját szerkesztés).	18
7. ábra: a vizsgált cikkek hangulata és objektivitása (saját szerkesztés a Bányamunkás 1986 és 1995 közötti számai alapján).	33
8. ábra: A Mecseki Szénbányákkal kapcsolatos hírek időbeli eloszlása (saját szerkesztés a Bányamunkás 1986 és 1995 közötti számai alapján).	34
1. Táblázat: A Mecseki Szénbányák történetének főbb eseményei	23

Bevezetés

A rendszerváltás után számos nagyvállalat szűnt meg vagy alakult át. A dolgozat ezek egyikét, a Mecseki Szénbányákat vizsgálja. A vállalat még a nyolcvanas évek második felében is 15.000 embernek adott munkát, Pécs és környéke egyik legnagyobb foglalkoztatójaként. Komló a bányászatnak köszönheti a fejlődését, a lakosság jelentős része a szénbányákhoz kötődő munkakörben dolgozott. Csődje szinte a rendszerváltás után közvetlenül következett be (1991-ben), a bányabezárások folyamata egészen 2000-ig (a külfejtéseket is vizsgálva 2004-ig) húzódott el. A Mecseki Szénbányák egy a környezetére nagy hatást gyakorló szocialista nagyvállalatként alkalmas arra, hogy esettanulmányként bemutassa a rendszerváltás, a gazdasági és politikai átalakulás hatásait. A dolgozat ennek megfelelően elsősorban a rendszerváltással kapcsolatos tanulmányok általános következtetéseit veti össze a konkrét vállalattal, és a munkavállalók, illetve a vezetés tapasztalataival. Kutatási kérdései is ehhez kapcsolódnak: Hogyan befolyásolta a rendszerváltás a Mecseki Szénbányák megszűnését? Milyen intézményi folyamatok, jelenségek figyelhetők meg a bezárás során? Alátámasztja-e a vállalat példája a rendszerváltással foglalkozó szakirodalom állításait?

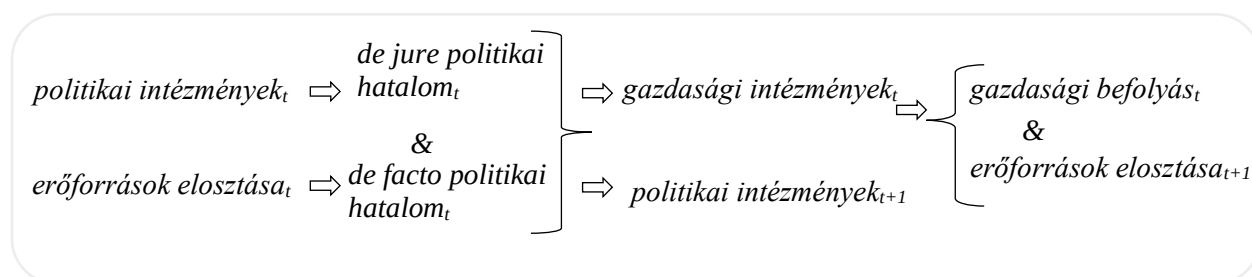
A tanulmány első felében ismertetem az intézményi közgazdaságtan Mecseki Szénbányákra alkalmazható elemzési keretét. Elsősorban Kornai János tanulmányai alapján bemutatom a rendszerváltás jellemző trendjeit, a szocialista nagyvállalatok átalakulásával kapcsolatos egyes kérdéseket. A rendszerváltás utáni átalakulással kapcsolatban a vállalatok privatizálását, a piacgazdaság hatásait és az állam reakcióját vizsgálom. A szakirodalmi keret ismertetése után a nemzetközi és hazai szénpiac egyes jellemzőinek bemutatása mellett ismertetem a Mecseki Szénbányák piacát és termelési lehetőségeit. (A Központi Statisztikai Hivatal sajnos nem tette hozzáférhetővé a termelési adatokat, így az ezzel foglalkozó fejezetben részben a Bíró József (Bíró, 2011a) és Szirtes Béla által publikált (Szirtes, 1993), részben pedig a Németh Lajos által rendelkezésemre bocsátott külfejtési termelési mutatókra tudok támaszkodni.) A dolgozatnak nem célja a szénpiac elemzése, így annak csak egyes részleteivel foglalkozik.

Az általános intézményi és piaci keret ismertetése után a konkrét esetre áttérve felvázolom a Mecseki Szénbányák történetét, fejlődését, egyes termelési jellemzőit. Ezután bemutatom a tanulmány szempontjából meghatározó jelentőségű bányabezárásokat. A történeti áttekintéshez a Bányászati és Földtani lapokban megjelent egyes tanulmányokat, illetve egykori bányászok által írt történeti jellegű munkákat (elsősorban Szirtes, 1993 és Csethe, 2002 műveket) használtam fel. Az összehasonlítás fő eszköze a bányászokkal, gazdasági és szakszervezeti

vezetőkkel készített mély- és fókuszcsoporthozos interjúk, illetve egyes, a szénbányákkal kapcsolatos hírek tartalmi és hangulatelemzése. A téma vizsgálatában az fontos hangsúlyozni az interjúk jelentőségét, ezek egyrészt a bányák működésében segítettek, másrészt olyan emberek tapasztalatait tartalmazzák, akik maguk is részt vettek a bányabezárások folyamatában, bányászként és vezetőként más-más perspektívából szemlélve azt. Az elemzést a kutatási kérdéseknek megfelelően három részre: a rendszerváltás előtti, alatti és utáni elemzési blokkokra bontom. A tanulmány megírásában nagy segítséget jelentett Dr. Sebe Kriszta (interjúalanyok ajánlása), Németh Lajos (adatok biztosítása a Külfejtés termeléséről), Firkó János és valamennyi interjúalanyom, ezt ezúton is szeretném megköszönni nekik.

1. Általános intézményi közgazdaságtani megközelítés

A dolgozat a Mecseki Szénbányák vállalat megszűnésének folyamatát vizsgálja a rendszerváltás tükrében. Az elemzéshez szükséges az érintett intézményi szereplők azonosítása, illetve azok viszonyának általános bemutatása. Egy szervezet működését Ménard az „arany háromszög” fogalmával szemlélteti (Ménard&Shirley, 74. o.). Ennek „csúcsai” a tulajdonjogok, szerződések és tranzakciós költségek. A szerződő felek célja a tranzakciós költségek minimalizálása, ezt a nem tökéletes, limitált információ mellett szerződésekkel érhetik el. A jól meghatározott tulajdonjogok, és az azokat érvényesítő intézmények segítik a résztvevőket az ügyletkötésben, illetve utána biztosítják annak teljesítését. Érdeemes elkülöníteni a formális és az informális intézményeket. Az új intézményi közgazdaságtan megkérdőjelezi az „instrumentális racionalitást” (Benczes, 2022, 38. o.), és az ármechanizmus helyett elsősorban a tranzakciós költségeket, koordinációt vizsgálja az intézményeken keresztül. Az egyes szereplők politikai erejének meghatározásához Acemoglu elkülöníti a *de jure* és *de facto* politikai hatalmat (Acemoglu et al, 2004, 5. o.). A *de jure* (intézményi) hatalom forrása a törvényi keretek által van meghatározva, míg a *de facto* hatalom forrása az erőforrások elosztásából ered. Az *de jure* intézmények általában időtállóbbak, míg *de facto* hatalom valamely erőforrás birtoklásából ered. A *de jure* hatalom birtokosai módosíthatják az intézményi keretrendszert a saját céljaik érdekében. A *de facto* hatalom birtokosai adott esetben (például forradalommal) képesek módosítani a meglévő intézményi keretrendszert. Acemoglu a következő ábrával szemlélteti a kétfajta hatalom befolyásoló hatását (az idő függvényében):

1. ábra: De jure és de facto hatalom (Acemoglu, 2004, 6. o. alapján).

Az intézmények változása (ebben a tanulmányban a Mecseki Szénbányák átalakulása ill. megszűnése) a gazdasági változásokkal összefügg. Douglass North ezt a változást öt pontban írja le (Benczes, 2022, 52-53. o. fordításában):

1. *„Az intézményi változások kulcsa a szűkösség és a verseny feltételei között működő intézmények és szervezetek folyamatos egymás közötti érintkezése, interakciója.*
2. *A verseny folyamatosan arra sarkallja a szervezeteket, hogy túlélésük érdekében új képességekbe és tudásba investáljanak. (...)*
3. *Az intézményi keret biztosítja az ösztönzőrendszert, amely alapján kiválasztódik, milyen tudás lesz végül az, amihez a maximális kifizetések elvárása kapcsolódik.*
4. *A percepciók az aktorok mentális konstrukcióiból erednek.*
5. *Az intézményi mátrix méretgazdaságossági, komplementaritási és hálózati externális hatásai teszik az intézményi változást nyomatékosan inkrementálissá [fokozatossá] és útfüggővé.”*

Az utolsó pont, az útfüggőség kérdése határozottan megjelenik a Mecseki Szénbányák rendszerváltás előtti utolsó nagy fejlesztési koncepciója, a Liász-program eredményességében. North szerint a „tanulási folyamatok, hálózati externáliák, koordinációs hatások” akár egy nem hatékony gazdasági pályát is fenntartanak. A változásnak az idő múlásával egyre nagyobb költsége lesz, így annak esélye egyre csökken. North sem determinisztikusan írja le a gazdaság várható pályáját, azonban valószínűségeket rendel az egyes kimenetekhez (Benczes, 2022, 53. o. alapján).

1.1 A rendszerváltás intézményi közgazdaságtani irodalmi áttekintése

A kutatás a rendszerváltás, rendszerváltozás (a későbbiekben a szakirodalomhoz hasonlóan rendszerváltásként hivatkozom) jelenségét vizsgálja a Mecseki Szénbányák vállalatra. Az általános jelenségeket elsősorban Kornai János munkássága alapján azonosítom, a jellemző mechanizmusok összehasonlíthatóak az interjúkban és hírekben megismert tapasztalatokkal, élethelyzetekkel.

A dolgozatban a rendszerváltás hatásait is vizsgáltam, azt, hogy magának a fordulópontnak volt-e hatása a Mecseki Szénbányákra. (A Mecseki Szénbányákat 1986-ban szanálták, és 1991-ben jelentett csődöt, így megszűnése a rendszerváltással egy időszakban következett be, a folyamatban érdemes vizsgálni annak szerepét.) A szakirodalmi áttekintésben először magát a rendszerváltást vizsgálom, gazdasági és politikai értelemben is. Kornai János *Mit jelent a „rendszerváltás”?* *Kísérlet a fogalom tisztázására* (Kornai, 2007) című tanulmánya a rendszerváltás fogalmát járja körül, pozitív és normatív megközelítésben. A pozitív megközelítés a rendszerváltás jelenségének a megfigyelésével, a változás tényével foglalkozik,

míg a normatív a változások értékelésével, azzal, hogy milyen hatással járnak. A tanulmány első, pozitív elemzésen alapuló része három szükséges és elégséges feltétel együttlétével definiálja a szocializmust, szocialista országot, és ezzel „szimmetrikusan” a kapitalista rendszert (Kornai, 2007, 306. o.). A definíciókat a gazdasági adatokkal, tapasztalattal összevetve megállapítja, hogy „a rendszerváltás megtörtént” (Kornai, 2007, 309. o.). A politikai struktúrát vizsgálva Kornai Schumpeter alapján megállapítja, hogy a demokratikus átmenet is megvalósult. A tanulmány szempontjából a cikk következő, normatív része fontosabb, itt a rendszerváltást követő elégedetlenséggel foglalkozik a szerző. Három csoportját vizsgálja és értékeli a kapitalizmus kritikusaik. Az első csoport tagjai nem vetik el azt, „csupán egyes intézmények, jogszabályok vagy szokások módosítására” törekednek, Kornai maga is ebbe a csoportba tartozónak vallja magát (Kornai, 2007, 311. o.). A második csoport egy, a kapitalizmustól és a szocializmustól is különböző „harmadik rendszert” szeretne megvalósítani (Kornai, 2007, 312-13. o.) Őket a szerző felelőtlenséggel vádolja, kritikájának lényege a „társadalmi tervrajzok” hiánya. A harmadik csoportot az „ambivalens populizmus hirdetői” -ként azonosítja. A szerző a normatív elemzés részeként a rendszerváltást tagadó két szempontot is vizsgál: a szocialista elit leváltását és az „igazságtételt”. Az előbbiről megállapítja, hogy a politikai, illetve gazdasági elit többsége nem volt magas pozícióban az előző rendszerben, az új elit jellemzően az előző rendszer alacsonyabb beosztású tagjaiból, és a „régien kívüli társadalmi csoportok” tagjaiból állt. Kornai szerint az elitcsere nem szükséges feltétele a rendszerváltásnak. Az elemzett Mecseki Szénbányáknál is vizsgálható, hogy az egykori bányászok mit érzékeltek a rendszerváltás folyamatából, illetve hogyan viszonyulnak az új rendszerhez.

Csaba László elsősorban a 2007 előtti időszakkal, a válsághoz vezető úttal foglalkozik *A magyar átalakulás és fejlődés néhány általánosítható elméleti tanulsága*-ban (Csaba, 2011), azonban ennek az útnak az előzményeként elemzi a Kádár-rendszer utolsó évtizedét, és a rendszerváltást követő '90-es éveket is. Szembeállítja a gazdaságilag és politikailag „jó” döntéseket, megállapítva, hogy a gazdaságilag helyes döntések politikai népszerűtlenséget okoznak, így egy populisták politikusa szükségszerűen kisebb jelentőséget tulajdonít a gazdasági kérdéseknek. A '80-as évek reformjaira a „magántulajdont közelíteni, de végül is elkerülni” (Csaba, 2011, 817. o.) hozzáállás volt jellemző, ennek keretében 1984-től a vállalati tanácsok által a vállalatvezetéshez került az irányítási jogkör. Az ösztönzőrendszer ezzel együtt nem alakult ki, azonban a gazdasági rendszerváltás idejére az állam már nem rendelkezett a

vállalatok tényleges tulajdonjogával. A piacgazdaság intézményei már '87-től elkezdtek kialakulni, megelőzve ezzel több szocialista országot. A '90-es évek első felében a kormányok elsősorban sodródtak a gazdasági folyamatokkal, nem tudták befolyásolni azokat, viszont az új törvények az Antall-kormány elméleti elképzeléseinél piacbarátabbak voltak. Az Antall-kormány „intézményi sokkterápiát alkalmazott” (Csaba, 2011, 819. o.), a nagyvállalatokat privatizálták. A tanulmány a privatizáció hatásának időtávjával kapcsolatban foglalkozik a nemfizetés jelenségével (majd annak megszűnésével is). A Mecseki Szénbányák bezárásával, illetve a bezárás előtti időszakokkal kapcsolatban vizsgálható a vállalatvezetés tényleges hatalmának mértéke, illetve a meghozott döntések (azok gazdasági vagy politikai jellege alapján).

Kornai János *Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben.* második részében (Kornai, 1995b) ír az állami vállalatok privatizálásának jellegzetességeiről, a folyamatot áttekintve a tanulmány a rendszerváltás utáni átmenet fokozatosságával foglalkozva két időszakra tagolja a magyar gazdaság fejlődését. Az első, 1989-ig tartót reformszocialista, a másodikat posztszocialista fázisnak nevezi. A reformszocialista fázisban a reformokat (a Négy jellegzetesség első részéhez hasonlóan) itt is az 56-os traumából vezeti le, többek között a rendszer megingására adott reakcióként. A reformok fokozatosak voltak, de megjelent a piacgazdaság néhány vonása, és a „politikai felszabadulás” (rendszerváltás) idejére Magyarország a környező országoknál „közelebb” állt a piacgazdasághoz (Kornai, 1995b, 3. o.). A folyamat során sokan áttértek a „vállalkozói létformára”, kialakult egy kapitalista réteg. A rendszerváltás során a folyamat felgyorsult, a kapitalizmus ill. magántulajdon ideológiailag megszűnt problémás lenni. Azonban Kornai szerint a gradualizmus nem tervszerű volt, inkább a körülmények folytán alakult így.

A privatizálás előtt (a tervutasításos rendszer 1968-as megszűnése után) a menedzserek egyre jobban tudták érvényesíteni tulajdonosi érdekeiket az állami vállalatokban, bár kinevezésük a pártállamtól függött. A rendszerváltás során az állami és magánvállalatok menedzseri rétege összeolvadt, együtt alkotva a business classt. Ebbe az osztályba a vállalkozóvá váló „ügyesebb” pártkatonák és új szereplők egyaránt bekerültek. Az átmenet folytonos volt, a cikkben hivatkozott adatok szerint a gazdasági elit mindössze tizede nem volt a régi elit tagja. Kornai a privatizáció több lehetséges stratégiáját értékeli. A „tulajdon rekombinációja” az az eset, amikor az egykori vállalat több kisebb vállalatra bomlik, ezek egy része magántulajdonba megy át, egy másik részét (közvetve vagy közvetlenül) az állam birtokolja. A privatizálás folyamata, a

részvényértékesítés többféle módon is végbemehet, nem egységes terv alapján folyik. Ennek a kísérletezésnek (a tanulás lehetőségének előnye mellett) „jogbizonytalanság”, illetve a „megvalósulás elhúzódása” lett a következménye (Kornai, 1995b, 6. o.).

Kornai János a *Transzformációs visszaesés* című cikkében (Kornai, 1993) a szocialista országokban a rendszerváltás során (az átmenet típusától függetlenül) megjelenő súlyos gazdasági recesszió okait elemzi. Az első fejezetben bemutatja az „eladók piacából” a „vevők piacába” (Kornai, 1993, 574. o.) való átmenetet, aminek következtében a hiánygazdaság lényegében megszűnt, és a keresleti korlát vált a növekedés akadályává. A kilencvenes évek elején a vállalatok „input-output” aránya elkezdett csökkenni, a vállalatok felérték készleteiket (Kornai, 1993, 582. o.). A koordinációs problémák is megjelentek: a piaci szabályokhoz még nem tudtak alkalmazkodni a vállalatok, a régi rendszer biztonságot nyújtó keretei viszont megszűntek. Kornai a megmaradó állami vállalatoknál korszerűsítő, illetve általában a fennmaradást biztosító beruházásokat javasol, de megállapítja, hogy az állami vállalatok nem hitelképesek, pénzügyi nehézségekkel küzdenek. A privatizálandó vállalatokkal kapcsolatban a vagyon felélésétől tartva fogalmaz meg javaslatokat (a menedzsment legyen érdekelt a privatizálás előtti vagyonmegőrzésben, ne az árbevételt, hanem a társadalmi hatásokat mérlegeljék). A tulajdonosok érdekei és ezzel kapcsolatos lépései a Mecseki Szénbányáknál is vizsgálható, ahogyan a vállalat (és utódvállalatainak) adaptálódása a megváltozott piaci környezethez is.

1.2 A gazdasági átmenet, privatizálás

A privatizációval kapcsolatban Kornai a *Transzformációs visszaesés*-ben a munkanélküliséget vizsgálva ír arról, hogy míg az állami vállalatok igyekeznek elkerülni a tömeges elbocsátást, a privatizált vállalatoknál ez már nem jellemző, a „felesleges” dolgozókat azonnal elbocsátják (Kornai, 1993, 582. o.). A privatizálás folyamatát Kornai János *Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben* című, kétrészes tanulmányában vizsgálja (a tanulmány második részében található történeti áttekintést az előző fejezetben bemutatam). Az első részben (Kornai, 1995a) az 1995-ös stabilizációs programmal kapcsolatban vizsgálja a magyar gazdaság és társadalom négy, addig állandó jellegzetességét, „a lakosság anyagi jólétének prioritását”, az „erős paternalista jóléti államot”, a „reformfolyamat és átmenet fokozatosságát” és a „politikai nyugalom” jelenségét, politikai gazdaságtani megközelítésben. A tanulmány elemzi az 1963-tól 1995-ig tartó időszakot, és a stabilizációs programot is. Fontos állítása, hogy az 1956 okozta trauma után a gazdaságpolitikát a „megrázkództatások és

konfliktusok elkerülésének szándéka vezette” (Kornai, 1995a, 1100. o.), és ez a rendszerváltáson is átnyúlva egészen az 1995-ös stabilizációs programig tartott. Kornai az 1960-as évektől jellemző „fogyasztóbarátságot” is ezzel magyarázza: a hatalmat az emberek elégedettségének elérése vezeti. A cikk fontos megállapítása, hogy míg kezdetben a termelés növekedése meghaladta a fogyasztását, ám az előbbi fokozatosan lassult, sőt, ’91-től visszaesett. A fogyasztáspárti politika mellett a beruházások a „maradékváltozó” szerepét töltötték be. A politikusok Kornai megítélése szerint féltek megszorításokat alkalmazni, a jelenbeli fogyasztást tekintették prioritásnak. A rendszerváltás után a magyar kormányzat (szemben a cseh és lengyel kormányzattal) nem alkalmazott megszorításokat. Kornai két indokot említ: egyrészt a „régiflexeket”, másrészt azt, hogy a lakosság már hozzászokott a diktatúra fokozatos enyhüléséhez, így a rendszerváltás nem okozott „kellő eufóriát” a szigorítás elviseléséhez (Kornai, 1995a, 1106. o.). A Mecseki Szénbányák megszűnése jelentős munkanélküliséggel járt, az addig biztos megélhetéssel rendelkező bányászok tömegének egzisztenciája vált bizonytalanná. Fontos kitérni az általános jelenség és a konkrét helyzet (a Mecseki Szénbányák bezárása) közötti egyezésre, esetleg eltérésekre.

A Négy jellegzetesség... (első rész) az állami redisztribúciót vizsgálva megállapítja, hogy Magyarországon a vizsgált időszakban csökken a munkából származó jövedelem aránya, és ezzel párhuzamosan nő a redisztribúcióból származóé. Az „állami költségvetésből élők” aránya Magyarországon még a fejlett országok közül a legnagyobb redisztribúcióval rendelkező Svédországnál is nagyobb volt, Magyarországon az állam a „teherbíró képességén felül” biztosította az állami jóléti transfereket (Kornai, 1995a, 1109. o.). Az ok Kornai szerint a bizonytalan piacgazdaság ellensúlyozása volt, a folyamat pedig nem tervszerűen, hanem egyes csoportok versengő követeléseivel jött létre. Az állami redisztribúcióval kapcsolatban a Mecseki Szénbányák bezárása utáni állami segélyek, a munkanélkülivé vált egykori bányászok elhelyezkedésének támogatása vizsgálható.

A tanulmány második részében (Kornai, 1995b) a veszteséges vállalatokkal kapcsolatban a lemorzsolódás jelenségéről ír a szerző, különválasztva a fizikai és a szellemi tőke megszűnését. A privatizációs folyamat során egyrészt az állam vagyonvesztése is bekövetkezik („áron alul” eladott vállalatok), másrészt az üzleti kapcsolatok, szaktudás is magánvállalatokhoz kerül (Kornai, 1995b, 7. o.). A cikk szerint a privatizáció nem ingyenes jellegének előnye, hogy a vállalatok élére valódi tulajdonosok kerülnek, akik akár kisebbségi tulajdonosként is hatékonyabban érvényesítik érdekeiket. A magáncégek államinál nagyobb sikerének

bizonyítékául bemutatott táblázatban a bányászatban a privatizált vállalatok bruttó jövedelmi mutatója pozitív, az államiaké nem. A privatizáláshoz szükséges lakossági forrás elégtelenségével kapcsolatban a cikk megállapítja, hogy egyrészt a külföldi befektetők elegendő vásárlóerővel rendelkeznek, másrészt a háztartások becsült vagyona elég a részvények harmadának-negyedének megvásárlásához. A problémát inkább az jelenti, hogy az értékesebb tetteket már megvásárolták. Végül a privatizáció tisztaságával kapcsolatban megemlíti, hogy az új vezetés is gyakran bevonja a nómenklátúra tagjait a kapcsolati előnyökért. A cikk vizsgálja a magánvállalkozások létrejöttét, majd a korábbi jogi kötöttségek feloldását, „liberalizálását” (Kornai, 1995b, 9. o.).

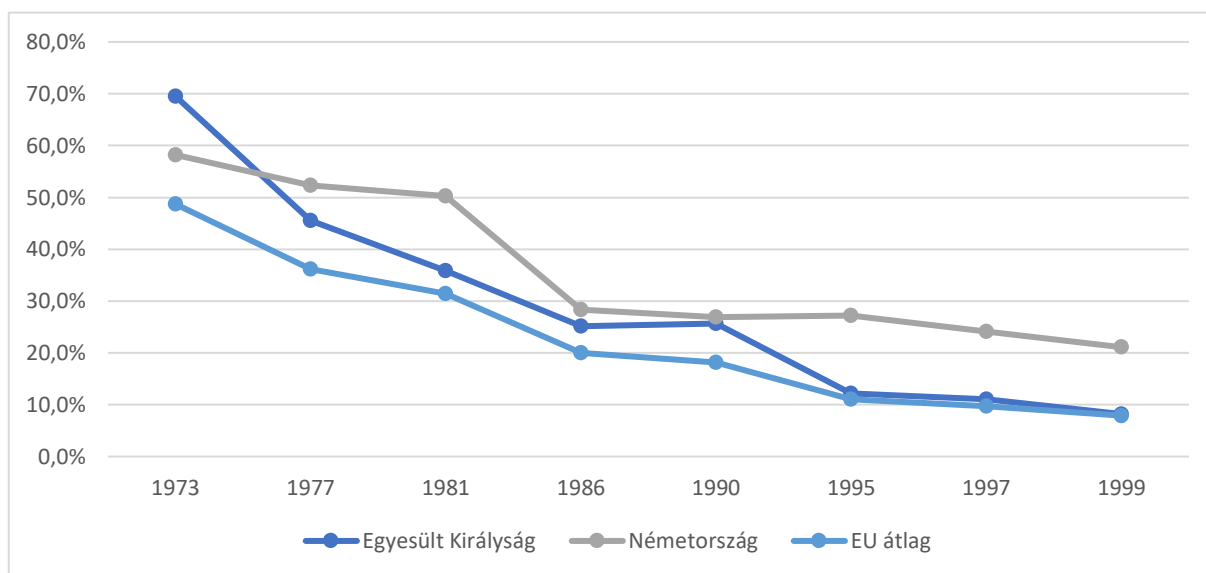
A következő vizsgált jelenség, a szakszervezetek szerepe, szintén fontos a Mecseki Szénbányák megszűnésének vizsgálatakor. A szakszervezetek vezetőit korábban a kommunista párt jelölte ki, így nem folytathattak valós érdekvédelmet. Az 1988-ban megalakult Érdekegyeztető Tanácsnak köszönhetően a szakszervezetek egyre jobban hangoztatták véleményüket a bérpolitikán túli gazdasági kérdésekben, a régi hálózat mellett új szakszervezetek keletkeztek, és kezdtek versengeni egymással. A Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége (MSZOSZ) és az MSZP szövetségre lépett a '94-es választás előtt. Kornai az addigi status quóval, a „korporatista konvenciók” -kal szembemenő 1995-ös stabilizációs programmal zárja cikkét (Kornai, 1995b, 15. o.).

A rendszerváltás utáni „teremtő rombolással” és annak ciklikusságával foglalkozik Karsai Gábor *Ciklus és trend a magyar gazdaságban 1990–2005 között* tanulmánya (Karsai, 2006). A dolgozat szempontjából elsősorban a privatizációt vizsgáló állításai fontosak. Karsai is bemutatja az állami tulajdon csökkenő, és a külföldi tulajdonosok növekvő arányát a '90-es években. A külkereskedelem átrendeződéséről is ír, ez a szénbányáknál elsősorban az alternatív szénpiac megjelenésével és térnyerésével jelentkezett. Megállapítja, hogy a költségvetési reformhoz, konszolidációhoz hosszútávon szükséges a gazdasági ágensek tevékenységének átalakulása, az, hogy ne az állami támogatásokért küzdjenek, hanem a „vevők fizetőképes keresletéért” (Karsai, 2006, 518. o.). A privatizációt szintén egyfajta ciklusként jellemzi, a konfliktuskerülés és a gazdasági kényszer (államadósság stb.) és a választási ciklusok alapján. Csaba Lászlóhoz hasonlóan a tervgazdaság végső szakaszára (tehát a rendszerváltás elé) teszi a liberalizáció kezdetét. Említi az állami vállalatok finanszírozási problémáit (különösen az azok versenyképessé tételéhez szükséges tőke hiányát), és azt, hogy a kormányzati elkötelezettség a privatizáció mellett fontosabb magánál a módszernél. Muraközy László

Magyarország felemelkedése és hanyatlása cikke (Muraközy, 2008) azt vizsgálja, hogy a korábbi „legvidámabb barakk” Magyarország fejlődése hogyan lassult le a kilencvenes-kétezres években, és ezzel kapcsolatban ír a gazdasági realitásokról (erre reagáló intézkedés volt szerinte a Bokros-csomag) visszariadó politikusokról. Kornaihoz hasonlóan ő is megállapítja, hogy indokolatlanul magasak az állami kiadások, viszont szerinte ez nem a szocializmus öröksége, hanem magyar sajátosság (a többi rendszerváltó országra ez nem volt jellemző). A Kádár-rendszer által biztosított „kvázijólét” fenntartása a rendszerváltás után is társadalmi igény volt, így a nyugdíjrendszer, egészségügy, oktatás színvonala sem csökkenhetett, a korábbi „ígéreteket” fenn kellett tartani (Muraközy, 2008, 159. o.). A teremtő rombolás folyamatának megvalósulása kérdéses a Mecseki Szénbányák megszűnésével kapcsolatban.

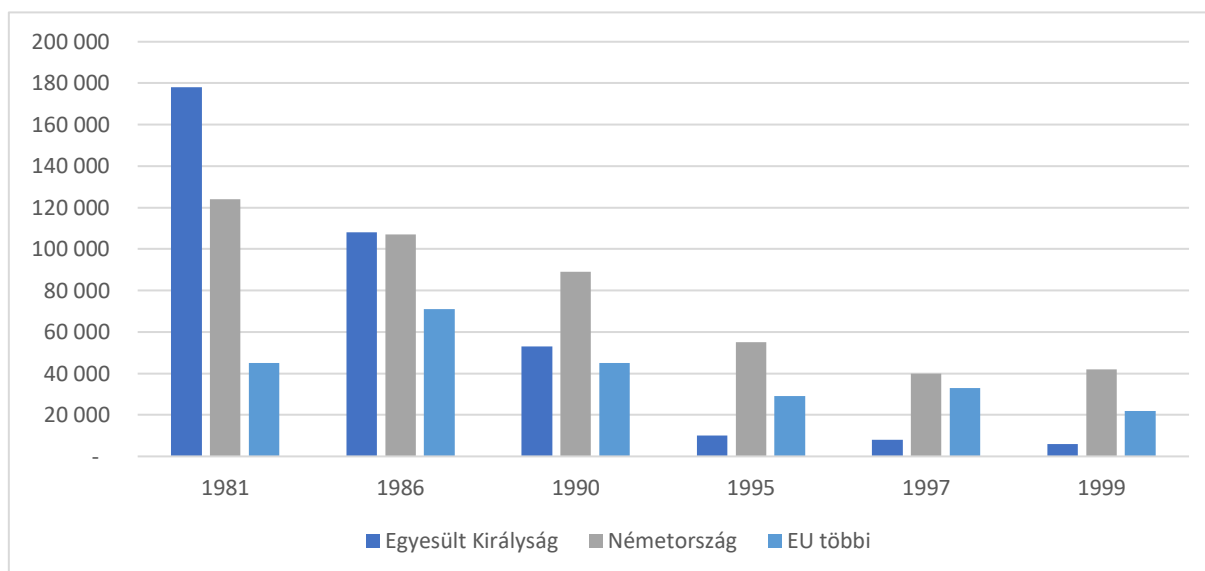
2. A szénpiac jellemzői, a Mecseki Szénbányák termelési mutatói

A bányabezárásokhoz vezető okok közül a legfontosabb a hazai szénpiac összeomlása volt. A következő fejezetben igyekszem ismertetni a mecseki szén piacát érő nemzetközi és hazai folyamatokat. A szénpiac a nyolcvanas évekre veszített a korábbi jelentőségéből. Nyugat-Európában a szén hozzájárulása az energiatermeléshez még a hagyományosan nagy széntermelő országokban is csökkent, az arány az évtized végére Németország kivételével 10% alá esett. Ennek oka elsősorban az atomenergia és a földgáz növekvő mértékű felhasználása volt (European Communities, 2002, 89. o.).

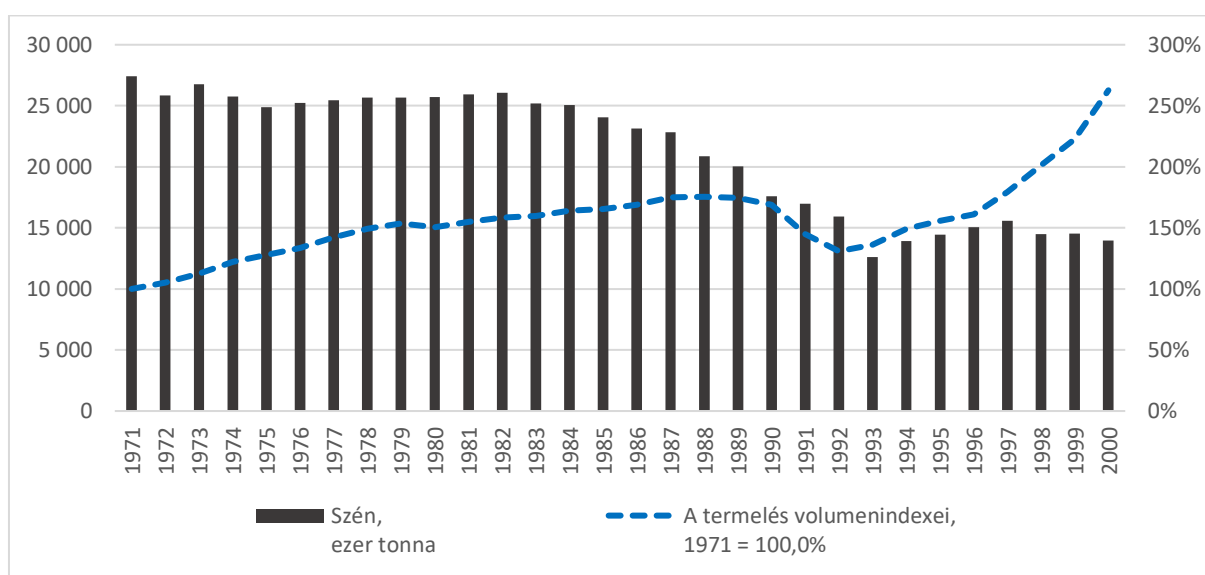
2. ábra: a kőszén felhasználásának aránya az energiatermelésben, 1973-1999 (European Communities, 2002, 88. o. alapján)

Nyugat-Európában a széntermelés csökkenő jelentőségével összhangban az iparágban dolgozók száma is radikálisan csökkent: 1981 és 1999 közötti két évtized alatt az ötödére esett a mélyművelésű bányákban dolgozók száma. Az 1980-as években az angol bányákban dolgozók száma kevesebb, mint a harmadára esett vissza (European Communities, 2002, 98. o.). A magyar bányabezárások csak a rendszerváltás után, nagyjából egy évtized csúszással következtek be.

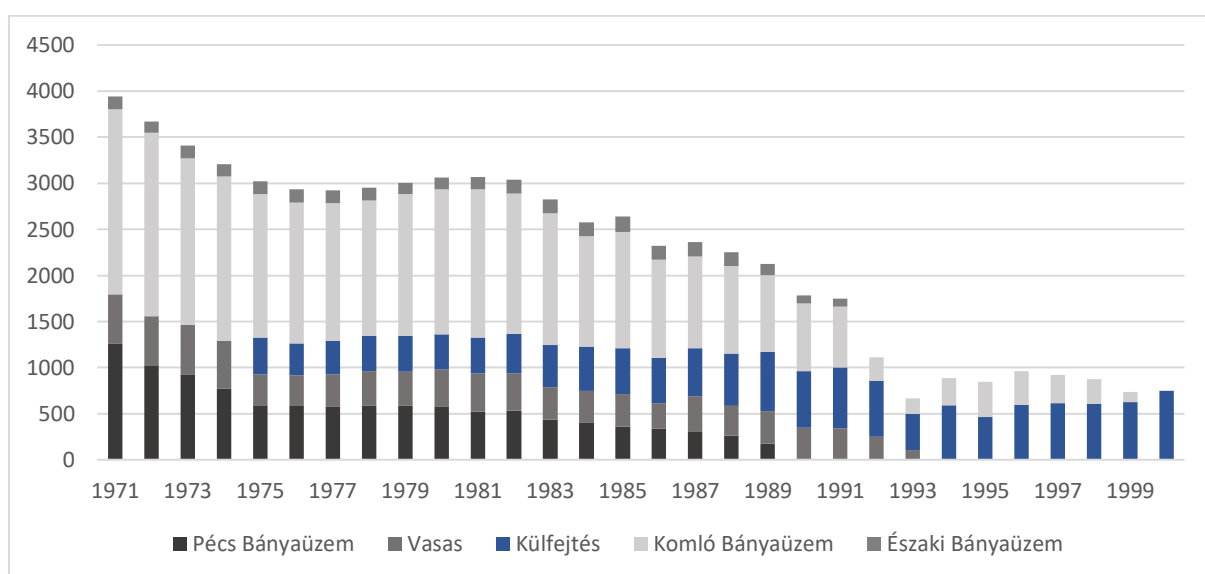
3. ábra: mélyművelésben dolgozó bányászok száma (fő) az Európai Unió országaiban (European Communities, 2002, 97. o. alapján).

Magyarországon a széntermelés a nyolcvanas évek első feléig az évenkénti 25 millió tonna körül mozgott, ezt a nyolcvanas évek második felében egy intenzív csökkenés követte egészen '93-ig (ábra). A magyar széntermelésről sajnos nem áll rendelkezésemre részletes idősoros adat (a KSH igénylésemet adatvédelmi indokkal elutasította), így csak általános országos adatokból és a szénbányászatról szóló művekből tudok kiindulni a dolgozatban,

4. ábra: A magyarországi széntermelés és az ipari termelés volumenindexei (KSH, 2023a, saját szerkesztés)

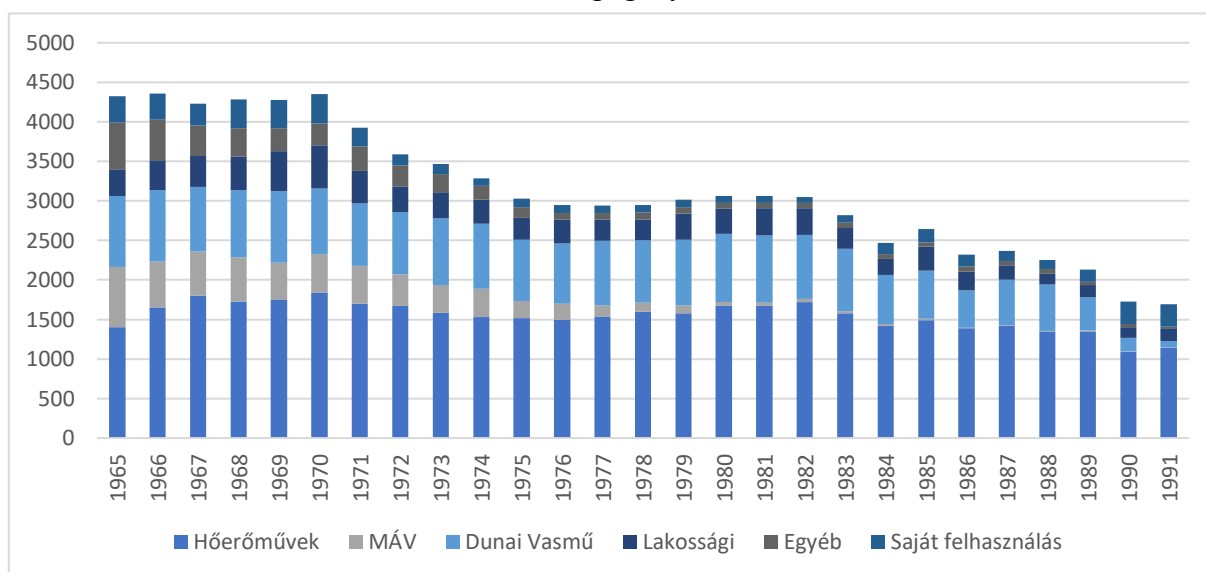
Magyarországon a Mecsekben volt egyedül feketeköszén, kokszolható szenet csak itt termeltek. A termelés a vállalat történetét bemutató fejezetben is láthatóan több bányáüzemben folyt, ezek súlya az időszak alatt eltérő volt, illetve az egyes bányáüzemekben is hagytak fel bányaművelésével (vagy éppen nyitottak újat). A bányáüzemenkénti termelési mutatók a lenti ábrán látható módon alakultak. (Az adatokat Szirtes Béla (Szirtes, 1993), Bíró József (Bíró, 2003, 2. o. és Bíró, 2011a, 78. o.) tanulmányai, és Németh Lajos külfejtésről küldött kimutatásai alapján állítottam össze. Az egyes bányák termelését azokhoz az üzemekhez csatoltam, amikbe később beolvadtak (ez alól kivétel a végig külön kezelt két külfejtés). A Komló Bányáüzem '91 utáni mutatói kizárólag Zobák termelését tartalmazzák. Az egyes források adatai kismértékben eltérnek, azonban a nagyságrendet jól mutatják.)

5. ábra: az 1971 és 200 között a Mecseki Szénbányákban kitermelt nyersszén mennyisége (ezer tonna) (Forrás: Szirtes, 1993, Bíró, 2011a és Németh Lajos alapján, saját szerkesztés).

A szocialista rendszerben, a gazdasági nyitás előtt az ország szénpiaca lényegében zárt volt, nem exportáltunk vagy importáltunk szenet még a KGST-országokból sem (ezzel szemben például Lengyelország exportált). A mecseki szénnek így a '80-as évek második fele előtt biztos piacot jelentett a Dunai Vasmű. A szenet emellett korábban a MÁV is vásárolta, azonban a dízel- és villanymozdonyok térnyerése miatt ez a piac megszűnt. További lehetőséget jelentett a két hőerőmű (Pécs és Komló), azokat a külfejtések látták el szénrel. A lakosság is vásárolta a szenet, ez azonban az össztermelés kis hányadát tette ki. Az alábbi ábra 1965-től mutatja be a mecseki szén piacát. (Az adatok forrása Szirtes, 1993, 541. o., 1991 utáni adatot sajnos nem

értem el.) Jól látszik, hogy előbb a MÁV, majd '87-88-tól a Dunai Vasmű is felhagyott a mecseki szén vásárlásával, ráadásul a lakosság igénye is csökkent.

6. ábra: a Mecseki Szénbányák által értékesített szénmennyiség vásárlók megoszlása szerint (ezer tonna/ év) (Forrás: Szirtes, 1993, Bíró, 2011a és Németh Lajos alapján, saját szerkesztés).

A fentiek alapján a rendszerváltással járó gazdasági átállás lényegében a mecseki szénpiac megszűnésével járt: a Dunai Vasműnek nem érte meg megvásárolni a drága mecseki szenet, ehelyett külföldi szenet bérkocszolt (Csethe András alapján), a korábban már említett Komló Hőerőmű pakurára állt át, ráadásul a lakosság is egyre inkább az olajtüzelést részesítette előnyben. Az egyedüli vásárló így a Pécsi Hőerőmű maradt, amelybe a megmarad bányákat integrálták is. A Hőerőmű piaca nem függött a világpiaci ártól, a szenet lényegében önköltségen vették át, ez azonban kiszolgáltatottá tette a bányákat. (2004-ben a Hőerőmű átállt biomassza tüzelésére, így mindkét külfejtés művelése megszűnt.)

A szén világpiaci ára a rendszerváltás előtt az importkorlátok miatt nem befolyásolta a mecseki széntermelést. A rendszerváltás környéki szénárakról sajnos nem áll rendelkezésemre adat, később pedig lényegében az erőműre csökkent a piac. (Interjút készítettem a későbbi főfelszámolóval, aki a Mecseki Szénbányák gazdasági osztályán dolgozott. Állítása szerint az akkori viszonyok kaotikusak voltak, így a szénárak nem összehasonlíthatóak.) A szén és az alternatív energiahordozók árindexét a 2. mellékletben ábrázoltam.

A mecseki szén piacának jellemzését összegezve kijelenthető, hogy a rendszerváltással „betörő” import szénnel és az olajtüzelésre átállással nem tudta felvenni a versenyt, így piaca lényegében a Pécsi Hőerőműre korlátozódott.

3. Külföldi bányabezárások

A magyar bányabezárásokhoz hasonlóan külföldön is zártak be bányákat az időszakban, ezek áttekintése a hasonló jelenségek, esetleges eltérések miatt releváns. A World Bank által publikált *Mine Closure and its Impact on the Community: Five Years After Mine Closure in Romania, Russia and Ukraine* tanulmány (Haney & Shkaratan, 2003) rövid idővel a bányabezárások után elemzi, miként hatottak azok az érintettekre. (Az időtáv a később hivatkozott „Bányászat tündöklése és hanyatlása”, illetve a Bányászati és Földtani Lapok visszaemlékezéseihez hasonlít.) A tanulmány abból a szempontból különösen releváns, hogy a környező országokkal foglalkozik, így azok társadalmi, politikai helyzete közelebb van a magyar helyzethez. Először az általános kelet-európai helyzetet mutatja be, utána egyes városok alkalmazkodását vizsgálja. Szempontként említi a szénbányászat prioritizáltságát a három gazdaságban, a szénre épülő iparágakat, és a szénbányászatban foglalkoztatott rengeteg embert (az ukrán példában a munkaerő 4,3%-a a szénbányászattal kapcsolatos munkakörökben dolgozott). Általános jellemzőként határozza meg a kedvezőtlen geológiai körülményeket, a hatékonytalan beruházásokat, azt, hogy a veszteséges bányákat a nyereségesek „kiszegítik”, emellett a kifizetetlen tartozásokat, adókat és bérterheket. A kormányok a rendszerváltás után egy ideig még növelték is a szektor állami támogatását, azonban ez fenntarthatatlannak bizonyult.

A tanulmányban vizsgált országok közül Románia nem tartozik a Szovjetunióba, és abban is egyedi, hogy „önkéntes” bányabezárási programot indított, és a világbanki hitelt is erre használta fel, a többi országgal szemben nem „ágazati kiigazítási hitel” -ként („sectoral adjustment loan”). Romániában a bányászat jelentősége kisebb volt, mint akár Ukrajnában, akár Oroszországban, ennek ellenére 173 ezren éltek a bányászatból. A kormány önkéntes programot hirdetett meg: a bányát elhagyó munkások akár 20 havi végkielégítést kaptak, ezt 70 ezren elfogadták (és további 10 ezren nyugdíjba mentek). A bányászok alternatív munkalehetőséget nem kaptak, a magas munkanélküliség erős tiltakozásokat szült (mint a Zsil-völgyi szakszervezetek tiltakozó menete Bukarestbe). A kormány ennek ellenére végrehajtotta a bányabezárásokat, összesen nagyjából 60-at bezárva (a felét világbanki hitelből, a másikat önerőből). A tanulmány három, addig a bányászatból élő kisvárost vizsgál, ebből az egyiket Komlóhoz hasonlóan a szocialista rendszerben fejlesztették fel, de a mezőgazdasági lehetőségei miatt nem sújtotta olyan mértékben a bányabezárás. A Zsil-völgyi Hobicaurikány (Uricani) erre nem volt alkalmas, viszont a politikai jelentősége miatt jelentős kormányzati támogatást kapott.

Oroszországban a '90-es években 183 bánya zárt be, ennek ellenére továbbra is az egyik legnagyobb széntermelő maradt (328.000 szénbányászban dolgozóval). A bányabezárások és a szerkezetátalakítás eredményeként (a tanulmány szerint) a bányászat 2001-től nem szorult állami támogatásra, ami a környező országokban egyedülálló. Az átalakítás hatalmas kölcsönből valósult meg (Oroszország több hitelt kapott, mint Ukrajna, Lengyelország és Románia együtt), a fő hitelezők a világbank (1,3 milliárd, és később még 800 millió dollár) és a Bank of Japan voltak. A bezárások miatt számos régió került nehéz helyzetbe, a tanulmány példaként említi a tulai régiót. Ukrajnában a szerkezetátalakítás keretében 90 bánya fejezte be a művelést, és további 190 üzemelt tovább az időszakban (2003). A bezárások elsősorban a Donbassz vidékét érintették súlyosan, a könnyűipar (elsősorban a textilgyártás) csökkentette a munkanélküliséget.

A lengyel átállásról a varsói Institute for Structural Research (IBS - Instytut Badań Strukturalnych) által publikált *Managing coal sector transition under the ambitious emission reduction scenario in Poland* a széntermelésről való átállással foglalkozik (így a vizsgált időszaknál későbbi bányabezárásokról ír), figyelembe véve annak szociális következményeit is (Witajewski-Baltvilks et al., 2018). Lengyelországban is a '90-es években csökkent jelentősebb mértékben a bányák száma (70-ről nagyjából 40-re), illetve az ott dolgozó munkaerő. Azonban a magyar példával szemben a szén továbbra is fontos energiaforrás, elsősorban az iparban és a lakossági felhasználók körében. Ugyan a bányászok termelékenységése nőtt, és a szénárak is magasak voltak, ennek ellenére a vizsgált időszakban (2015-ig) a szénbányák csak időszakosan voltak nyereségesek. Az állam elsősorban a bányászok nyugdíjára, ezen felül a vállalatok rekapitalizációjára és környezetvédelemre folyósított nagyszámú támogatást (2015-ben 1,5 milliárd Eurót). A bányászok végzettsége Lengyelországban is alacsony, ennek ellenére keresetük átlag feletti. Ez azzal jár, hogy a munkásoknak a következő munkahelyükön is magas a bérigényük, amivel a képzettségük nincs összhangban. A Mecseki Szénbányák működése, majd bezárása több hasonló vonást is mutat a külföldi példákkal. A kedvezőtlen geológiai körülmények miatt a bánya még a '80-as években is elsősorban a fizikai munkaerőre támaszkodott, nem sikerült gépesíteni a termelést. Csethe András elmondása szerint a bányák eredményessége is a román példához hasonlóan működött: ha a Mecseki Szénbányák veszteséges volt, más bányák nyereségének „átruházása” által nullszaldós lett az eredmény.¹

¹ Ez vállalaton belül is hasonlóan működött: a szükséges termelési mutatók eléréséhez, egy ott dolgozó interjúalany visszaemlékezése szerint [Bokor, 2023] a Kőfőjtés többet termelt november – decemberben.

4. A Mecseki Szénbányák elemzése

4.1 A Mecsek szénbányászatának földtani jellemzői

Magyarországon egyedül a Mecsekben fordul elő feketeköszén, Magyarországon ez az egyedüli kokszolásra alkalmas szén. A szén fűtőértéke kiemelkedő, 11 és 22 MJ/kg közötti. Az összes szénmennyiség meghaladja a másfél milliárd tonnát. (Hámorné Vámosi, 2018, 35. o.) Ez összességében jelentős és értékes szénvagyon, viszont a kitermelése az elhelyezkedésétől is függ: a Mecseki szénvagyon töredezett, a telepek gyűrődöttek, vetőkkel tagoltak, helyenként megvastagodtak, máshol csaknem eltűntek. A szénvagyon mélyen helyezkedik el. Ezek a jellemzők megnehezítik a szénmezők kitermelését, hiszen nehezebb megtervezni a művelést, sőt, maga a művelés is nehezebb. A jelentős szénvagyon bányászatát így még a nyolcvanas években sem sikerült teljesen gépesíteni, a szenet jelentős részben kézzel kellett kitermelni. A mélység a balesetek számát is megnövelte, a mélységgel arányosan növekvő sújtólég, tűzveszély és az egyre magasabb hőmérséklet miatt. (Hámorné Vámosi, 2018, 36. o.) Több halálos baleset is bekövetkezett a Mecseki Szénbányák működése alatt, talán a legismertebb az 1986. február 18-i vasasi fejtésomlás, amiben öt lengyel és hat magyar bányász halt meg. (Bíró, 2011b, 242. o.)

A bányák földrajzi elhelyezkedése

A történelmi időktől kezdve három, nagyjából jól elkülöníthető területen folyt szénbányászat a Mecsekben. A Pécshez legközelebbi, Babics által pécsvidéki bányamezőnek nevezett bányák adták a korai termelés 70%-át (a későbbiekben bemutatott DGT is ezen a területen bányászott). Ezen kívül bányásztak szenet Komlón és az Észak-Mecsekben (Szászvár környéke) is (Babics, 1958, 640-641. o.). A Mecseki Szénbányák vállalat megszűnése előtt a következő bányüzemek termeltek szenet:

- Pécs Bányáüzem, István-akna: az üzem magába foglalja Széchenyi-aknát, majd (az 1972-es vízbetörés után) a Karolina-külfejtést és István-aknát. A bányák részben a Pécsről központjától északkeletre található Pécsbányán, részben István-aknán találhatóak. A korábban különálló Vasas Bányáüzemet 1989-ban összevonták, így alakult meg a Pécsi Bányáüzem. (Vasason található Petőfi-akna, illetve a Külfejtés üzemhez tartozó vasasi külfejtés is.)

- Komló Bányáüzem: a Komló melletti bányák korábban külön bányáüzemek voltak (Zobák-, illetve Béta-akna és Kossuth-aknák), ezeket a Kossuth-aknák kimerülésével vonták össze.
- Északi Bányáüzem: Szászvár és környéke.

A Pécs környéki szénbányák elhelyezkedéséről a mellékletben található térkép nyújt bővebb információt (1. Melléklet).

4.2 A Mecseki Szénbányák működésének történeti áttekintése

A vállalat bezárásának vizsgálatához fontos annak történeti háttérét is megismerni. Az áttekintéshez Babics András (Babics, 1958) és Huszár Zoltán (Huszár, 2007) történészek, Csethe András, a vállalat utolsó vezérigazgatója (Csethe, 2002) és Bíró József egykori bányász (Bíró, 2011a) munkáit használtam fel. A történeti háttér ismertetése vázlatos, a dolgozat keretei nem teszik lehetővé a bányatörténet teljes bemutatását. Az alábbi felsorolás a vállalat történetének áttekintésére szolgál.

1830	Létrejön a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) (Babics, 1958, 637. o.).
1850-es évek	Megnyílik András-akna, a DGT első aknája (Medly, 2005, 217. o.) és megépül az Üszög-mohácsi vasút (Üszögön van a DGT szénrakodó pályaudvara) (Babics, 1958, 639. o.).
1913	Jaroslav Jičínský lesz a Bányaművek igazgatója, nagyarányú fejlesztési koncepciót dolgoz ki. (Huszár, 2007, 120. o.).
1920-as évek	Felszentelik a Szt. István- (későbbi István-) aknát. (Medly, 2011, 72. o.) és átadják a Széchenyi-aknát (Huszár, 2007, 121. o.).
1938	Anschluss, a DGT részvényeit és így a szénbányák feletti irányítást átveszi a Reichswerke Hermann Göring AG (Huszár, 2007, 350. o.).
1946	A szénbányák államosítása, a Magyar- Szovjet Hajózási Rt. megalakulásával közös szovjet-magyar ellenőrzés (Babics, 1958, 641. o.; Huszár, 2007, 352. o.).
1952	A szénbányák teljesen magyar tulajdonba kerülnek, megalakul a Pécsi Szénbányák Vállalat (Bíró, 2011, 73. o.).
1963	A Mecseki Szénbányászati Tröszt megalakulása (Csethe, 2002, 37. o.).
1982	A Liász-program kezdete (Csethe, 2002, 40. o.).

1986	A Mecseki Szénbányák szanálásának elindítása (Csethe, 2002, 42. o.).
1988	A Liász-program berekesztése (Csethe, 2002, 45. o.).
1991	A Mecseki Szénbányák csődöt jelent (Csethe, 2002, 49. o.).
1993-94	István-akna és Vasas művelése befejeződik.
2000	Zobák bezárásával már csak a külfejtéseket művelik (Kolozsvári és Pallós, 2003).
2004	A külfejtések művelése is befejeződik.

1. Táblázat: A Mecseki Szénbányák történetének főbb eseményei

A szénbányászat korai szakasza, a 18. századtól 1945-ig

A Mecsekben előforduló kőszénről már a 18. században is tudtak, az 1740-es, '60-as években többen is beszámoltak róla a bécsi udvari kamarának. A bányászat azonban csak az 1780-as években kezdődött el, elsősorban kisméretű magánbányákban, az első, közfogyasztásra termelő bányát 1782-ben nyitotta meg Vasason két pécsváradi lakos (Huszár, 2007, 89. o.). Az első mecseki kőszénbányászattal foglalkozó részvénytársaság, az „Első Pécsi Szénássó- Téglá és Tserép- és Mészégető Árendás Társaság” 1809-ben alakult, de az 1820-as években csődbe ment. A korszakra jellemző volt a rablógazdálkodás: mivel a bérlők csak meghatározott ideig kapták meg a bányaművelési jogot, és a szerződés lejártával nem hosszabbíthatták azt meg, ezért nem fektettek pénzt beruházásokba, hanem minél gyorsabban akartak minél több szenet kitermelni. A probléma kezelésére a kamara 1807-ben létrehozta a pécsi székhelyű kincstári bányagazgatóságot (Babics, 1958, 637. o.). Komlón jóval később indult meg a termelés, aminek egyrészt a fejletlen infrastrukturális környezet, másrészt a szénvagyon mélyebb elhelyezkedése miatti kevesebb kibúvás az oka. A 19. század elején több kisebb próbálkozás volt bányanyitásra, azonban ezek kudarcba fulladtak (Szirtes, 1993, 65. o.).

A bányászatra addig jellemző szétagoltság után a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) teremtette meg a fejlett, centralizált bányaművelés alapjait. A társaság a folyami hajók szénszükségletét tervezte a mecseki szénkészletből kielégíteni, ehhez az 1852-ben megvásárolt szénterületen megnyitották a DGT első pécsi bányáját, András-aknát (Medly, 2005, 217. o.). A társaság a következő évtizedekben felvásárolta a kisbirtokosok bányáit, és bérleti szerződéssel az elidegeníthetetlen egyházi birtokok művelési jogát is megszerezte 50, illetve 25 évre. Az 1920-as évekre az összes környékbeli bánya a DGT-é lett (Huszár, 2007, 95. o.). A szénbányászat fejlődése melletti járulékos haszon volt a szénszállítást megkönnyítő Pécs-Mohács (először Üszög-Mohács) vasút megépítése (Babics, 1958, 639. o.). Komlón csak a századfordulón

kezdődött újra a bányászat, jánosi Engel Adolf vállalkozó vezetésével. A termelés továbbra is alacsony volt, ráadásul a századfordulón kirobbant gazdasági válság miatt a bányát is elhanyagolták (Szirtes, 1993, 67. o.). Végül az Engelék által alapított Dunántúli Kőszénbánya Rt. bányáit és bányaművelési jogát a magyar állam megvásárolta. Az állami cél a magántermelők monopolhelyzetének korlátozása, a szénhiány csökkentése és munkahelyteremtés volt (Szirtes, 1993, 68. o.).

A következő fordulópont a Jaroslav Jičínský cseh bányamérnök által vezetett (és róla elnevezett) koncentrációs terv volt (Tamásy, 1958, 506. o.). A termelést három központi szállítóakna köré szervezték (egyben bezártak olyan aknákat, amelyeknek a felújítása, korszerűsítése nem lett volna költséghatékony). Az aknák a DGT három, már kialakított bányakerületének feleltek meg (Babics, 1958, 639. o.): A felújított Thommen- (későbbi Petőfi-) akna a vasasi, az újonnan épült (gróf) Széchényi-akna a pécsbányai, míg az 1927-ben átadott Szent István-akna a szabolcsi kerület központi aknája lett. A koncentrációs tervnek köszönhető a szénszállító hálózat kiépítése is. Az eddig nem gazdaságosan működő helyi brikettüzemek helyett Jičínský a Pécsújhegyen hozott létre gyártóegységet, a szintén a koncentráció jegyében épített szénelőkészítő üzem mellé. Ekkor épült meg az eladhatatlan minőségű szénből villamosenergiát előállító erőmű is, amely nemcsak a bánya teljes szükségletét fedezte, de a város áramellátását is biztosította (Huszár, 2007, 122. o.). A fejlesztésekkel naponta 3300 tonna széntermelés vált lehetővé. A program 1927-re fejeződött be (a tervezett 1924-es befejezési dátumhoz képesti csúszás oka az I. világháború volt) (Tamásy, 1958, 507. o.). Az 1938-as Anschluss következményeként az addigi osztrák tulajdonú vállalat összes részvényét átvette a Reichswerke Hermann Göring AG, így a vállalat „feladata kizárólag a német birodalmi ipari, hadi és közlekedési igények kiszolgálása lett” (Huszár, 2007, 350. o.). Így – bár az üzem a háború során nem sérült meg – az erőltetett, nem megfelelően előkészített bányászat rossz hatással volt a vállalatra.

1945-1952: a „Meszhart” tulajdonában

A második világháború után német tulajdonú Hermann Göring AG háborús jóvátételként szovjet tulajdon lett. Az 1946-ban bejegyzett Magyar Szovjet Hajózási Részvénytársaság (MSZH Rt., a köznyelv „Meszhart” -ként hivatkozta) (Bíró, 2011a, 73. o.) formailag közösen irányította a két állam, azonban a részvények többségét a szovjet fél birtokolta. A közös kezelés oka az egyházi területek államosítása volt: míg a már említett német tulajdon szovjetté lett, az

egyházi birtokok államosításával a magyar állam is rendelkezett területekkel, azonban nem volt életszerű ezek különálló működtetése (Huszár, 2007, 352. o.). A bányákat orosz vezetés irányította, részben katonai eszközökkel. A világháború utáni, túlzott elvárásoknak megfelelni akaró erőltetett termelés számos balesettel járt, a hozzá nem értő, gyakran cserélődő vezetés is hozzájárult a bányák nem megfelelő műveléséhez. A helyzet a szovjet tulajdonrész kivásárlásával változott meg, 1952-ben (Bíró, 2011a, 73. o.). A szénbányák visszavétele után megalakult a Pécsi Szénbányászati Tröszt. Komlón az eredetileg Mohácsra telepíteni tervezett későbbi Dunaújvárosi Vasmű szénigényének kiszolgálására kezdtek nagyarányú fejlesztésbe 1948-ban, elsőként Kossuth-akna rekonstrukciójával. A fejlesztés nem csak a szénbányákat érintette, Komló lakossága 1960-ra közel az ötszörösére nőtt (Vedrődi, 2000, 55-58. o.). A Pécsi Szénbányászati Tröszt és a Komlói Szénbányászati Tröszt összeolvadásával alakult meg 1963-ban a Mecseki Szénbányászati Tröszt (Csethe, 2002, 37. o.).

A Mecseki Szénbányák fejlődése 1952 és 1972 között

Csethe András a Mecseki Szénbányák 1952 utáni működését négy nagyobb szakaszba sorolja (Csethe, 2002, 35. o.), eszerint az 1950-es évekre az extenzív növekedés volt jellemző. A megépülő dunaújvárosi Dunai Vasmű szénigényét a mecseki kőszén biztosította, így a termelést növelni kellett. A meglévő bányák egyre többet termeltek, a „mélyszerinti művelés” mellett a felsőbb szintek eddig nem bányászott szénvagyonát is újra termelni kezdték. Új bányáüzemek is nyíltak, megépült István II. szállító- és a szabolcsi légakna. A fejlődés leglátványosabb példája azonban a komlói termelés felfutása volt. Zobák-akna kiépítését 1952-ben kezdték el, azonban (többek között a később berekesztett hosszúhetényi fejlesztések) miatt csak lassan haladt a folyamat, a termelés 1964-ben kezdődött el. A bányában a nagy mélység miatt magas volt a gázkitörés veszélye (Krisztián, 2000, 62-64. o.).

A termelés fokozásának érdekében régi bányáüzemek művelését is újrakezdték, Császtán és Váralján (Csethe, 2002, 37. o.). A fejlesztések a kibányászott szénmennyiség gyors növekvéséhez, de egyben decentralizációhoz vezettek. Ugyan történtek modernizációs célú fejlesztések (1957-ben az addig fával biztosított vágatokat acélszerkezettel váltották fel (Csethe, 2002, 36. o.)), a bányák művelését továbbra is a fejletlenség, illetve alacsony gépesítettség jellemezte. Bíró idézi Guth Ferenc bányamérnököt, aki szerint Vasason még 1969-ben is használtak lóvontatást a szénszállításhoz (Bíró, 2011a, 77. o.). A kezdetleges termelési technika oka részben a szénvagyon (a földtani jellemzésben már említett)

töredezettsége volt. Az 1960-as évekre Csethe az „intenzív fejlődési szakasz” kifejezést használta. A koncentráció érdekében felhagytak több bánya művelésével, az időszak eleji (1962) 13 termelő üzemből 1971-re már csak 7 működött. (Ennek egy része kényszerű volt: Széchenyi-akna művelését egy 1967-es vízbetörés után fejezték be gyorsított ütemben.) Eközben a kitermelt szén mennyisége 1965-ig nőtt (Csethe, 2002, 38. o.). A szénbányászati trösztöket 1967-ben az Egyesült Magyar Szénbányákban (EMSZ) egyesítették, így a Mecseki Szénbányák is ennek vállalataként működött tovább.

Válság, fellendülés, válság: az 1970-es évek

A 70-es évek elejére érezhetővé vált az energiaforrások felhasználásának változása: egyre jelentősebb volt a kőolaj és földgázfelhasználás, és ezzel párhuzamosan csökkent a kőszén jelentősége (Szirtes, 1993, 119. o.), a Mecsekben szénbányákat ennek ellenére nem zártak be. A termelést hátráltató tényezőként egyre több bányabaleset következett be: Kossuth Bányaüzemben 1969-ben, Zobákon 1974-ben gázkitörés volt, a '70-es évek elején több bányatűz is kitört. Általában is megfigyelhető, hogy a szénmező töredezettsége, a metánkitörések, és egyáltalán a termelési adottságok egyre nagyobb hatással voltak a vállalat gazdasági eredményére, ami az évtizedben negatívvá vált (Szirtes, 1993, 120. o.). Az 1973-as első olajárrobbanás újra növelte a kőszén iránti keresletet, ami „ellentmondásos helyzetet” eredményezett: a csökkenő munkaerő, a fokozódó biztonsági veszélyek miatt a növekvő kereslet ellenére sem sikerült a visszafejlődést megállítani. A Mecseki Szénbányák ugyanakkor „fejlesztendő vállalat” besorolást kapott a Magyar Szénbányászati Trösztől (MSZT) (Szirtes, 1993, 120-121. o.). Az időszakban hozták létre a Külfejtési üzemet, termelését főként az ide sorolt vasasi északi terület, és a Karolina-külfejtés (Szirtes, 1993, 122. o.) adta, az üzem az időszakban gazdaságosan működött.

A Liász-program az 1980-as években

A Dunai Vasmű szénigényének kielégítése lehetőséget jelentett a romló eredményű mecseki szénbányászat fejlesztésére, a megépített kokszoló blokk szénigényét terv szerint a mecseki kőszénvagyon biztosította volna (Szirtes, 1993, 123. oldal). A Mecseki Szénbányák fejlesztési tervét két év késéssel, 1981-ben fogadták el, eredetileg 1982-től 1992-ig tartó időszakra. (A programot a mecseki szén keletkezési idejéről hivatkozzák Liásznak.) A már idézett Csethe (Csethe, 2002, 40. o.) és Szirtes (Szirtes, 1993, 126. o.) alapján négy fő fejlesztési területet határoztak meg:

1. a termelőkapacitások korszerűsítése és fejlesztése (a kokszolásra alkalmas szénmennyiség kitermelése érdekében)
2. a szén-előkészítési technológia korszerűsítése és átalakítása (nagyobb előkészítési hatások elérése, a kokszszén-koncentrátum mennyiségének növelése)
3. az alkalmazott bányászati technológiák korszerűsítése, a termelési folyamatok teljesítményének növelése, a biztonság fokozása, a munkahelyi környezet javulása, a létszámcsökkenés ellensúlyozása céljából
4. a munkaerő megtartását biztosító lakásépítési program lebonyolítása, ez a fenti pontokhoz szükséges létszámot biztosította.

A fejlesztésekre a VI. és VII. ötéves terv keretében összesen több, mint 20 milliárd forint költségkeretet terveztek (Csethe, 1993, 126. o.). A terv új bányanyitást nem tartalmazott, azonban István I. és II. aknák helyett István III. aknát fejlesztette, illetve koncentrációs törekvések is megjelentek (például az eddigi három helyett egy szénmosó igénybevétele) (Szirtes, 1993, 127. o.). A fenti négy célkitűzésből az első kettő valósult meg. A legnagyobb nehézséget a létszámhiány jelentette. A program maga is az 1980-as létszámnál 2000 fővel kevesebbel, 8500-9000 munkással számolt, azonban a létszám ennél jelentősen gyorsabban fogyott, a biztosított kedvezmények ellenére is (Juhász, 2000, 73. o.). A pénzügyi bizonytalanság is jellemző volt a programra: mind az erre fordított keretet, mind annak ütemezését többször változtatták (Csethe, 1993, 47. o.). A programot 1988-ban állították le (Juhász, 2000, 74. o.).

4.3 A bányabezárások folyamata

A dolgozat közvetlen elemzési témáját adó vállalati csőd és felszámolás ismertetéséhez fontos az egyes utódvállalatok bemutatása, a bányák bezárásának sorrendje. A hivatkozott szakirodalmon felül Csethe András és Németh Lajos segítettek átlátni a helyzetet. A későbbiek jobb megértéséhez így felvázolom az utódszervezeteket, felszámolókat. A Mecseki Szénbányák az időszakban az összes többi magyarországi bányához hasonlóan a Egyesült Magyar Szénbányák alá tartoztak. A bányabezárásokkal, csődökkel összhangban megalakult a SZÉSZEK (Szénbányászati Szerkezetátalakítási Központ). A csőd bejelentése után a vállalat Mecseki Szénbányák FA-vá alakult („Felszámolás Alatt”), tartozásaival a SZÉSZEK alá tartozó BVH (Bányavagyon-hasznosító Nonprofit Közhasznú Kft.) foglalkozott. A szénbányák közül a két külfejtést (Vasas, Karolina) és a mélyművelésű Zobákot (ennek fennmaradása 2000-

ig volt biztosított) a „PERT” (Pécsi Erőmű Rt.) vette át. Az erőmű vállalta a rekultiváció költségeinek harmadát is, mintegy felelősségét elismerve, 2/3-ot a magyar állam vállalt magára. Az integráción kívüli épületeket, területet az MBVH Rt. (Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt.) kezelte és értékesítette, 1500 dolgozó leépítésével együtt (Juhász, 2000, 75. o.).

A vállalat szanálása, és a csőd

A Mecseki Szénbányák utolsó nyereséggel záruló éve 1983 volt, ezután a vállalat mindvégig veszteséges maradt (Csethe, 2002, 49.o.). 1986-ban, a gazdálkodási veszteség miatt, a vállalatot szanálták, tulajdonképpen ez tekinthető a Mecseki Szénbányák megszűnése kezdetének. A Szanáló Szervezet 1987. november 30-ra lefolytatta a szanálási eljárást, 1988 februárjában aláírták a megállapodást a Mecseki Szénbányákkal (Csethe, 2002, 42. o.). A Szanáló Szervezet a várható későbbi változásokat figyelmen kívül hagyva, az 1987-es helyzet alapján döntött az elvárt eredményekről, a Mecseki Szénbányák részben emiatt nem tudta megőrizni gazdasági stabilitását, bár a kitűzött célok egy részét sikerült teljesítenie. A gépesítést a szanálási időszak alatt sem sikerült megoldani. A vállalat továbbra is létszámhiánnyal küzdött, ráadásul a rendelkezésre álló létszámot sem használta ki megfelelően. (Csethe, 2002, 42. o.). A szanálás alatt 1956 után először sztrájkoltak munkások, ennek oka a hűségjutalom adóváltozás miatti alacsonyabb összege volt. 1989-ben összevonták a Pécs Bányauzemet és a Vasas Bányauzemet, megalakult a „Pécsi Bányauzem” (Bíró, 2011a, 86. o.). A szanálást a Szanáló Szervezet végig figyelemmel kísérte, a lépésekkel nem volt megelégedve, viszont javítási javaslattal sem rendelkezett. A szanálás 1991. március 31-én zárult le hivatalosan, a vállalat egészen addig működőképes maradt (Csethe, 2002, 44. o.).

Az egyes bányák bezárása

A Mecseki Szénbányák vezérigazgatójaként Csethe András 1991-ben csődöt jelentett, elkezdődött a szénbányák felszámolása. A bányák közül a két külfejtés termelését gazdaságosnak ítélték meg, azokat (az ország többi külfejtéséhez hasonlóan) az erőműhöz integrálták, így a Pécsi Erőmű lett a kibányászott szén kizárólagos felhasználója. A komlói Zobák piaca lényegében megszűnt (a komlói hőerőmű pakura tüzelésére állt át, a Dunai Vasmű pedig olcsóbban tudott importálni szenet (Csethe, 2002, 48. o.)), ennek ellenére működése 2000-ig biztosított volt (bezárása katasztrófát okozott volna a lényegében kizárólag a szénbányákból élő Komlón, több interjúalanyom is politikai döntésnek minősítette a fenntartást). István-akna 1993-ban lett bezárva, ezt már évek óta fokozatosan készítették elő. A

maradék személyzetet Vasasra küldték. (A lengyel vendégmunkásokat szerződésbontással elbocsátották.) Vasason a termelést szintén befejezték 1993-ban (az utolsó csille szeptember 30-án gördült ki a bányából), azonban az Antracit Kft. bérbe vette az üzemet, állami támogatásban reménykedve. Miután ezt nem kapta meg, 1994. március 8-án felmondott az összes munkásnak, akik addigra felhagytak a sztrájkjal, és elfogadták a helyzetet (Bíró, 2011a, 86. o.). A szászvári bányaüzem és a nagymányoki brikettgyár a csőd után folytatta a termelést, miután 1992-ben egyfajta „magánbányaként” átvette a Szászvári Bányatársulás Bt., és így tovább folytatódott a termelés (Veress, 1992., 10. o.). A bánya 1995. május 22-én zárt be, a bezárás közvetlen kiváltó oka a bérbe vett nagymányoki brikettgyárban (itt dolgozták fel a szászvári szenet) bekövetkezett tüzeset volt. (Bányamunkás, 1995, 2. o.) Általánosságban a szénpiac hiánya és a társaság alacsony tőkéje mellett nem lehetett gazdaságosan fenntartani a bányát (Bányamunkás, 1995., 10. o.).

A térség utolsó mélyművelésű bányája, a komlói Zobák bánya 2000-ben zárt be, az ennek apropójából készült cikk (Kolozsvári és Pallós, 2003) nem csak a bezárás folyamata miatt értékes forrás, hanem a bányászok leépítésének folyamatát és a későbbi elhelyezkedésüket is dokumentálja. A bánya 1993-ban integrálódott a Pécsi Erőmű Részvénytársasághoz, amit 1997 végén privatizáltak. Ennek során az új tulajdonosok vállalták a bánya üzemeltetését, majd bezárását is (Kolozsvári és Pallós, 2003, 167. o.). A bányában 1998-ban még 1458 ember dolgozott, őket 2000 májusáig fokozatosan építették le. A munkások nagyjából 2/5-e ment nyugdíjba, további 41 fő közös megegyezéssel távozott. A döntő többség (809 fő) munkaviszonya viszont a munkáltató felmondásával szűnt meg. A cikk az elbocsátott munkavállalók további sorsáról is közöl információt: a közös megegyezéssel távozók jelentős része talált munkahelyet, 197 álláskereső maradt, akiknek a nagy része (120 fő) spanyol bányákban dolgozott tovább. A cikk konklúziója szerint a Pécsi Erőművet átvevő tulajdonos, a PANNONPOWER Rt. „gyakorlatilag konfliktusmentesen, a munkavállalói, és a szélesebb társadalmi környezet számára is elfogadható módon” zárta be a bányát. A munkavállalókkal készített interjúk ezt részben megerősítik (nem voltak tüntetések a bezáráskor, „akkor már minek”, a fókuszcsoporthoz alapján) azonban egyáltalán nem fogadták el a bezárást, azt politikai döntésnek tekintik, és azt sem, hogy a szélesebb társadalmi környezet számára elfogadható módon zárták be a bányát (a későbbiekben részletesen ismertetem az interjúk tanulságait).

5. Módszertan

Hipotézisem szerint a (politikai és gazdasági) rendszerváltás sokként érte a bányákat, és a bezárásokban is közrejátszott. A Mecseki Szénbányák bezárásának folyamatát így három részre bontva vizsgáltam: egyrészt a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakot (részben a Liász-program 1982-es kezdetétől, illetve az 1986-ban induló szanálási folyamattól), a rendszerváltás sokkját (1988-1990), és az azt követő időszakot, a piaci átállást. Az elemzés alapja a bányászokkal és vezetőkkel készített mélyinterjúk, fókuszcsoportos interjú és a Bányamunkás szövegelemzése.

5.1 Mélyinterjúk és fókuszcsoportos interjú

Az alanyokat részben egymás ajánlásával találtam meg, a kezdeti ajánlásokért köszönetet mondok Dr. Sebe Krisztának. A fókuszcsoport tagjai Zobákon, a Karolina- külfejtésen, illetve István-aknán dolgozó bányászok voltak, összesen öten (Firkó et al., 2023). Ők elsősorban a bányászok tapasztalataival kapcsolatban szolgáltak forrásként. A vizsgált csoport tagjai a bányákban dolgoztak, vājárként, aknászként, illetve szerelőként, felsővezetők nem voltak köztük. A csoport tagjait Firkó János segítette megkeresni, így az ő ismeretségi köréből kerültek ki. Összességében a résztvevők homogénnek tekinthetők. A hangulat ennek megfelelően oldottabb volt, összhangban Vicsek Lilla tapasztalataival (Vicsek, 2006, 485. o.). A megszólalók közül legerősebben a szervező érvényesült, azonban mindenki kifejtette véleményét, illetve kisebb vita is alakult ki, a nyilvános konformitás (Vicsek, 2006, 478. o.) nem volt jellemző. Félig strukturált mélyinterjút készítettem Csethe Andrással (Csethe, 2023), a Mecseki Szénbányák utolsó vezérigazgatójával (aki korábban a Pécs Bányáüzem vezetője volt), utódjával, a főfelszámolóként tevékenykedő dr. Göndöcs Istvánnal (Göndöcs, 2023) egy, a Külfejtésen dolgozó gépszerelő középvezetővel (Bokor, 2023), illetve egy, az aknamélyítő után a Külfejtésen dolgozó geológussal (Németh, 2023). Az interjúkban a szakirodalmi áttekintés alapján meghatározott témakörben tettem fel kérdéseket (a releváns témákat a következő fejezetben sorolom fel részletesebben). A vezetőkkel készített interjúkban elsősorban a gazdasági lehetőségekkel, a piac összeomlásával, illetve a rendszerváltás potenciális hatásával (gazdasági, vállalat vezetésében okozott) kapcsolatban tettem fel kérdéseket, míg a bányászoktól inkább a személyes tapasztalataik alapján kérdeztem. Az interjúk során az eltérő informáltságot és tapasztalatokat, az egyes események különböző interpretációit is vizsgáltam. A mélyinterjúk 75 és 90 perc közötti időtartamúak voltak, a

fókuszcsoporthoz interjú 3 óráig volt. (A továbbiakban az idézetek után monogrammal jelzem azok szerzőit.)

5.2 Szövegelemzés

A bezárások, rendszerváltás hatását annak sajtóban való megjelenése alapján is vizsgáltam. Az általam választott újság, a Bányamunkás a Bányai Dolgozók Szakszervezetének központi lapja, a vizsgált évfolyamok a rendszerváltást megelőző, és azt követő években, 1986-tól 1995-ig. A vizsgált időszakban összesen 166 olyan cikk született, ami a Mecseki Szénbányához köthető híreket közöl. A választás előnye, hogy a lap bányászati fókuszú, így minden releváns történésről (a többi újsághoz képest) hozzáértő módon számol be, hátránya a szakszervezeti befolyásból adódó szubjektivitás. Alternatív lehetőség lehetett volna a Mecseki Bányász vizsgálata, ez azonban nem digitalizált. Egyik interjúalanyom a Magyar Hírlapot is említette a kormányzat szócsöveként. A cikkek elemzéshez Yadollahi és kutatótársainak *Current State of Text Sentiment Analysis...* c. tanulmányában publikált módszereket használtam fel (Yadollahi et al., 2017). Az újság szerkezetéből adódóan nem volt lehetséges machine learning alapú sentiment-analysis technikák alkalmazása, így a cikkeket egyedileg értékeltem, ennek megfelelően az elemzés egysége is a cikk lett („document-level” alapú elemzés, Yadollahi et al., 5. o. alapján). A híreket osztályoztam objektivitásuk alapján (objektív, részben objektív és szubjektív, 0, 0,5 és 1 értékek, ahol 1 a teljesen szubjektív). A hangulat értékelését a pozitív (1), semleges (0) és negatív (-1) tartalom alapján határoztam meg (Yadollahi et al., 10. o.). A skálák nominálisak, ennek megfelelően az elemzés során nem mértem átlagot. Az egyes bányák, illetve magának a Mecseki Szénbányák vállalat említésének a frekvenciáját is vizsgáltam, trendet, csomópontokat keresve.

5.3 A Mecseki Szénbányák vállalatának elemzéséhez kapcsolódó szempontok

A szakirodalmi áttekintés alapján az interjúk és a hangulatelemzés alapjául a következő jellemzőket emeltem ki: A rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban a vállalatvezetés tényleges lehetőségeinek, az irányításba való beleszólásának a lehetőségét lehet vizsgálni, emellett a politikai nyomást, illetve a termelési tervek racionalitását. A gazdasági realitások önmagukban is vizsgálhatóak, ezekkel a mecseki szén piacának elemzésekor már foglalkoztam, emellett a válságjelenségek is megfigyelhetők a vállalat működésében. Politikai szempontból a párthoz kötődő vezetők, illetve a szakszervezetek befolyása vizsgálható. A cikkek

elemzésekor figyelembe kell venni a sajtószabadság hiányát, a negatív hírek (szanálás, hiány) tálalása, és a felelősök megnevezése is elemezhető.

A rendszerváltás érzékelésének ideje is kérdéses, több fent idézett szerző szerint az átmenet '89-nél korábban elkezdődött. Érdemes külön vizsgálni a rendszerváltás gazdasági és a politikai aspektusait, illetve a folytonosságot vizsgálni a rendszerváltás előtti és azutáni folyamatokra. A csőd és a bányabezárások a rendszerváltás után következtek be, itt egyrészt az vizsgálható, hogy a vállalat dolgozói mennyit érzékelték a közelgő bezárásokból, azok hogyan érintették őket jövedelmi, szociális szempontból, a változásokért kit tekintenek felelősnek, a bányabezárásokat piaci realitásnak tartják-e.

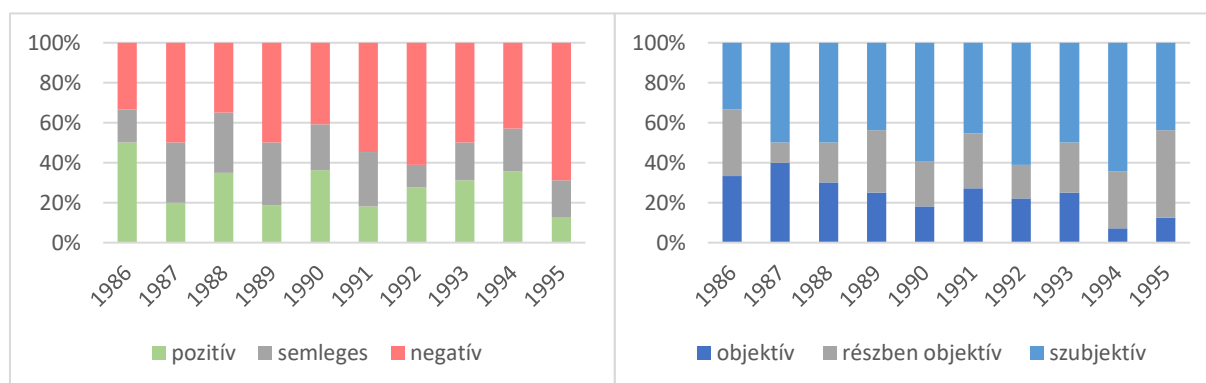
A rendszerváltást követő időszakban ('90-es évek első fele, kitekintéssel Zobák bezárására) elsősorban a vállalat felszámolása miatti átalakulás vizsgálható. Ide tartozik változó szénpiac mellett a bezárások utáni helyzet, elhelyezkedési lehetőségek. Az ezzel kapcsolatos érzékelt állami támogatás is elemezhető, illetve a szakirodalom szerint a jóletet továbbra biztosítani akaró kormányzat intézkedései, azok érzékelt hatása. A teremtő rombolással kapcsolatban a „rombolás” folyamata egyértelmű, viszont vizsgálható, milyen alternatív munkalehetőségek álltak a bányászok rendelkezésére. Az állami redisztribúcióval kapcsolatban a Mecseki Szénbányák bezárása utáni állami segélyek, a munkanélkülivé vált egykori bányászok elhelyezkedésének támogatása vizsgálható.

6. Eredmények

Az cikkelemzés során elsőként az általános trendeket vizsgáltam (hangulat, cikkek frekvenciája). A kutatási kérdésnek megfelelően a mélyinterjúkat és a cikkelemzés ismertetését három részre tagoltam: a rendszerváltás előtti (1989-ig), a rendszerváltás alatti (1989-1990) és a rendszerváltás utáni (1991-től) időszakra. Időszakonként vizsgáltam a gazdasági, politikai szempontokat, és a vállalat (illetve utódvállalatai) működését.

6.1 Az időszakon átívelő jellemzők

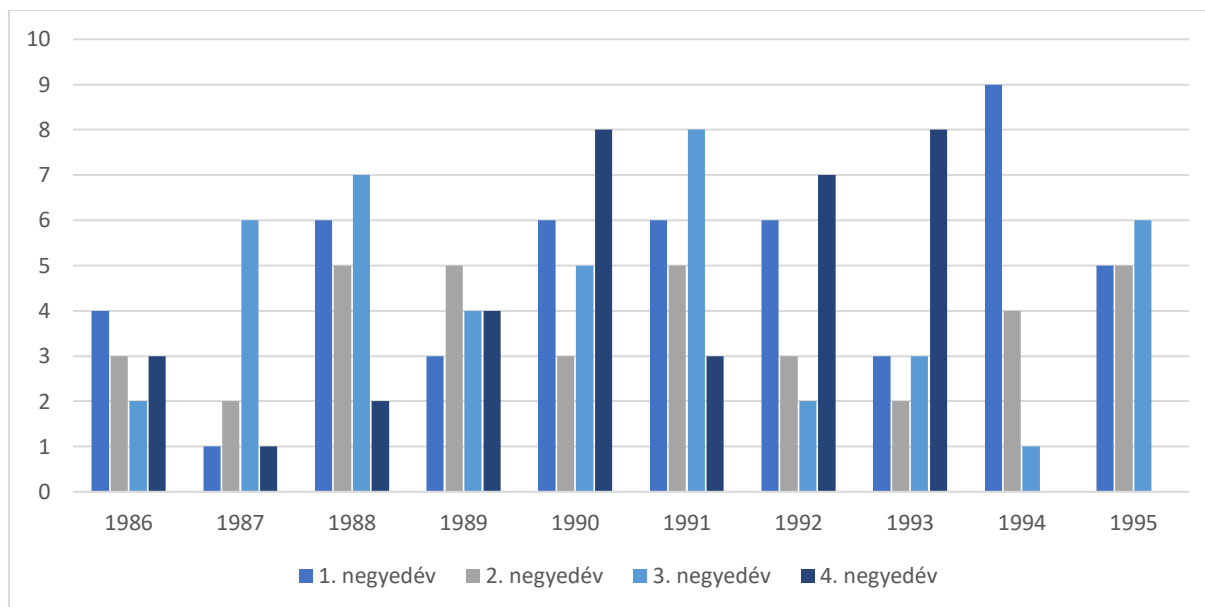
Az általános trendeket tekintve a cikkek hangulata trendszerűen romlott, bár a bányabezárások alatt is voltak pozitív hírek. Az időszak elején még érvényesült a szocialista gondolkodásmód a cikkekben, ennek megfelelően jellemzőek a „bányászatra szükség van” kijelentések, és a pozitív hírek aránya is nagyobb. A negatív hírek 1989-ben, 1991-ben (a vállalat csődjének évében), illetve 1995-ben vannak jelen a legnagyobb arányban. Az objektivitást vizsgálva egy folyamatosan csökkenő trend figyelhető meg. Ebben közrejátszhat a rendszerváltás utáni szabadabb véleménynyilvánítás, illetve a bányabezárásokról megjelenő személyes hangvételű, gyakran indulatos cikkek növekvő száma és aránya.

7. ábra: a vizsgált cikkek hangulata és objektivitása (saját szerkesztés a Bányamunkás 1986 és 1995 közötti számai alapján).

Általánosságban elmondható, hogy a Mecseki Szénbányákról a legtöbb cikk 1990-91-ben, közvetlenül a rendszerváltás után született. A cikkek „frekvenciáját”, azaz a Mecseki Szénbányákkal kapcsolatos hírek megjelenésének gyakoriságát vizsgálva négy csúcspontot határoztam meg (a hírek időbeli eloszlását a lenti ábra szemlélteti). Az első ilyen 1987-ben volt, ez a szanálás mellett még bérfejlesztéssel, újítással kapcsolatos híreket tartalmazott, a kiugrásnak nincs különösebb magyarázó oka. A következő, 1990-es 4. negyedévi kiugrás

szakszervezeti és sztrájk-fókuszú. Az 1991 3. negyedévi kiugró cikkszám mögött a nyugdíjkérdés mellett egy zobáki bányabalesetről szóló cikkek állnak. Az utolsó, egyben legnagyobb cikkszámú csomópont 1993 vége – 1994 eleje volt, itt Vasas bezárásáról szólnak a cikkek. A csőd bejelentése, illetve István-akna és Vasas összevonása nem jelenik meg a cikkek gyakoriságában, egyedül a vasasi bezárással foglalkozott a megszokottnál több hírben a Bányamunkás.

8. ábra: A Mecseki Szénbányákkal kapcsolatos hírek időbeli eloszlása (saját szerkesztés a Bányamunkás 1986 és 1995 közötti számai alapján).

6.2 A Mecseki Szénbányák rendszerváltás előtti jellemzői

Vállalat: a Liász-program értékelése és a szocialista nagyvállalat működése

A Liász-program a Mecseki Szénbányáknak utolsó jelentős fejlesztési periódusa, 1982-től egészen a '90-es évekig tervezve (a program végül idő előtt lezárult, részletesebben a bányatörténeti részben írok róla). A programot a bánya '87-ben kinevezett vezérigazgatója, Csethe András úgy értékelte, hogy kezdetekor a bányászatot „örök életű” -nek gondolták, így indokolt volt a beruházások volumene, a teljesítményt kellett volna növelni. Az útfüggőség jelensége itt határozottan megjelenik: a program a korábbi állapotra reagált, aszerint fejlesztett, de a megváltozó gazdasági helyzetben életképtelennek bizonyult.

A bányászokból álló fókuszcsoporthoz (a fentieknek ellentmondva) részben felesleges beruházásnak élte meg a program egyes elemeit, a mai stadionprogramhoz hasonlítva:

„Ami a második ilyen bumm volt, amikor behajszolják annak idején a nyolcvanegyes évek elején, az úgynevezett Liász-programba a bányát, tehát olyan létesítmények, mint most, akkor mondom én neked azt, hogy a Liász-program az a mostani stadionprogram volt leszűkítve Mecsekre”

Göndöcs István, a későbbi főfelszámoló a kettő álláspont közötti véleményt fogalmazott meg, szerinte a Liász-program kezdetekor is lehetett látni, hogy a szénpiac átalakulása miatt előbb-utóbb fenntarthatatlan lesz a változatlan formában tűnő működés. Göndöcs saját elmondása szerint már az 1980-as évek első felében megpróbálta rávenni a vezetést a North-i értelemben vett alkalmazkodásra (átalakulás a túlélés érdekében):

„a cégnek meg kell keresnie azokat az új profilokat, amelyekkel alapvetően a szénen kívüli tevékenység területén olyan termékek kifejlesztését, piacok létrehozását célozza meg, amelyekkel ez a válságidőszak túlélhető lesz”

Erről elmondása szerint igazgatósági döntés is született, azonban a megvalósítására nem történtek lépések, a bányásztársadalom nem hitte el azt, hogy az addigi piaci helyzet radikálisan változhat. Mindegyik interjúban és a fókuszcsoportban is szóba került a lemélyített István III-as akna, amely végül nem kezdte meg a termelést. Az akna az István-I (István-akna) alatti szénmező kitermelésére lett volna alkalmas (az akna stabilitása miatt egy lefelé táguló kúpban nem lehetett bányászni), azonban a változó gazdasági helyzet mellett ez el sem kezdődött. Az aknáról részben eltérő véleménye volt a megkérdezett bányászoknak, amellet, hogy alapvetően felesleges beruházásként értékelték, volt, aki szerint el kellett volna kezdeni az István-akna alatti szénmező letermelését.

A központi tervezésből adódó nem racionális termelés még a nyolcvanas években is előfordult, fókuszcsoport a termeléssel kapcsolatban felidézte a „Palotás-szén” korszakát:

„az volt a legfontosabb, nem az, hogy mennyi szenet adunk ki, hanem mennyit csille ment ki az adott szakba, a huszonnégy órában meglegyen a tonna. Ezt úgy is hívták, hogy Palotás szén, belementünk a telepekbe (...) napokon, heteken keresztül dőlt a kaparókon a mészke (...) az államnak nagyobb igénye lett volna a szénre. Ezért sarkallta a szénbányákat, hogy termeljenek többet, a szénbányák termeltek többet, de nem szénben, hanem tonnában ...”
(fókuszcsoport)

A Bányamunkás számai az időszakban még kevés kritikai észrevételt tartalmaznak, ennek oka lehet a politikai környezet (még a rendszerváltás előtti időszakban vagyunk). A termeléssel összesen 18 cikk foglalkozik, ezen belül 5 érinti a szanalás folyamatát. A vállalat hiányáról 9 cikkben van szó, ezek nagy része a szanalás eredményeit, folyamatát ismerteti.

Gazdasági helyzet a rendszerváltás előtt

A fókuszcsoporthoz és az interjúalanyok többsége is az új gazdasági mechanizmus kezdetéig ment vissza, amikor a szénpiaccal kapcsolatban kérdeztem őket. A „BUMM” („*úgy is köszöntek, hogy »bumm!«, szilveszterkor. »Boldog Új Mechanizmust!«*” – fókuszcsoporthoz) során már felmerült a szénbányák visszafejlesztésének lehetősége, és ezt Komlón is érzékelték. (Később a növekvő olajár miatt újra megnőtt a bányászat jelentősége.)

A mecseki szén piacát korábban vázlatosan bemutattam a *Szénpiac jellemzői* fejezetben. Az interjúk a piac autark jellegét hangsúlyozták, a központi irányítás mellett nem számított a piaci ár. Egy jellemző példa erre:

„Ő megmondta a Dunaújvárosnak, hogy márpedig ezt használod, a mecseki szenet, akkor Dunaújvárosnak azt kellett használni...” (’E’ interjúalany)

A piaccal kapcsolatban említve volt még a visszaszoruló vasúti szállítás is, és ezzel kapcsolatban a nagymányoki brikettgyár. A Hőerőmű és a külfejtések kapcsolata is szóba került, a hőerőművet biztos piacként jellemezték. A lakossági piaccal kapcsolatban minden interjúban az olajtüzelés, gáztüzelés elterjedése volt említve, ezzel összhangban pedig a széntüzelés visszaszorulása. A vállalat utolsó vezérigazgatója szerint a szénbányák piaca már a 1980-as évek végén is beszűkült, emellett lehetett látni felszámolás szükségességét. A fókuszcsoporthoz és az interjúztatott bányászok szerint ez nem volt előre látható, bár a válságjelenségeket már érzékelték. A külföldi versenytársak már ’89 előtt megjelentek, azonban ez a jelenség inkább a rendszerváltás folyamatához tartozik (így ott is tárgyalom).

A politika beleszólása a vállalat működésébe

A rendszerváltás előtti időszakban Csethe szerint már nem volt jellemző a vezetők politikai alapú válogatása. Erre a saját kinevezése is példa: ő maga pártonkívüliként lett vezérigazgató, bár kinevezését viták kísérték (ez összecseng a Csaba László-cikkben bemutatott átmenettel). Ezzel együtt még jellemző volt a központi eredmények gazdasági korrigálása:

„Igen, de akkor az működött, hogy volt a nagy kosár, ahol az összes szénbánya nem volt veszteséges. Tehát összerakták az éves eredményt és szétoztották a Mecseket. Kihozták nullára, magyarul a többi szénbányák a nyereségéből [adtak].” ('B' interjúalany)

Emellett a bányászat további fenntartásának politikai szándékát említette. A rendszerváltás előtti, a bányászat jövőjéről szóló cikkek szinte kivétel nélkül hangsúlyozták annak fontosságát.

A rendszerváltás előtt egészen egyedi jelenségként István-aknán a bányászok a bruttósított hűségjuttalom miatt sztrájkba kezdtek. (Az addigi alacsony adó mellett a hűségjuttalom szinte egészét kézhez kapták a bányászok, az új adótörvények mellett viszont jelentős részét adóként vonták le.) A sztrájkot Csethe András magától említette, a hűségjuttalom ismertetése mellett az esemény szokatlanságát hozva fel:

„(...) és este 10 órakor, mert műszakváltás volt, akkor a diszpécser jelenti, hogy »főnök, a bányászok nem akarnak leszállni«. Mondom, mit nem akarnak? Egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy mi az, hogy nem akarnak leszállni...” ('B' interjúalany)

A fókuszcsoport kérdésre válaszolva fejtette ki a véleményét, megemlítve, hogy István mellett másnapra Zobák is csatlakozott sztrájkhoz. A sztrájk utóéletével kapcsolatban a fókuszcsoport, és egyik interjúalanyom is ennek tudta be azt, hogy a csőd után István-aknát zárták be először. Csethe András azt hangsúlyozta, hogy a vállalaton belül senkit nem ért retorzió emiatt, mi több, őt magát sem. A hűségjuttalom pótlását a vállalatnak saját keretből kellett fedeznie, ami komoly hiányt okozott.

A Bányamunkás szakszervezeti lapként már júniusban foglalkozott az új adózási szabályokkal, a megszólaltatott vájár az alternatív munkalehetőséget is felvetette („mi nem ragaszkodunk ahhoz, hogy bányászok legyünk”) (Bányamunkás, 1988 június, 2. o.). A júliusi lapszámban már külön véleménycikkben szólalnak meg szakszervezeti tisztviselők Pécsi Bányaüzemből, a cikkben a tiltakozás gondolata is felvetődik, azonban a retorzióktól tartó kontextusban: „Szerveztünk volna munkabeszüntetést. akkor meg minket visznek el.” (Bányamunkás, 1988, július-augusztus, 13. o.). Magával a sztrájkjal kapcsolatos hírek csak a szeptemberi lapban jelenhettek meg, így részben ex post értékelték a helyzetet. Az általános, kétoldalas hírszemle mellett egy a sztrájk háttéréről szóló anyag és a mecseki szén jövőjéről szóló cikk reagál az eseményekre.

6.3 A rendszerváltás érzékelt hatása

A rendszerváltás hatásával kapcsolatban az első felmerülő kérdés az időpont, az, hogy mikortól érezték a gazdasági átalakulást. Az interjúk alapján a piaci környezet már a rendszerváltás előtt elkezdett változni (ez a mecseki szén piacát bemutató grafikonon is megfigyelhető a 17. oldalon). A fókuszcsoporthoz a politikai rendszerváltás idejére teszi a változást, a szénbányászat politikai támogatottságának megszűnését, és az Antall-kormány bányászattellenességét említve. Csethe 1987-88-at, Göndöcs a Németh-kormányt hivatkozva az átalakulás kezdeteként, említve a Medgyessy által a Magyar Hírlapban megjelent, a szénbányászat ellen „uszító” cikkeket.

A vállalat helyzete

A Mecseki Szénbányák állami támogatottsága megszűnt, ezzel együtt a piacnak sokkal inkább kitetté vált a működése. A rendszerváltás a vállalat életében nem jelent meg, ugyanazok maradtak a vezetők, és a csőd felé tartó folyamat sem gyorsult fel. 1989-ban összevonták Pécsbányát és Vasast, de vállalat struktúrája radikálisan csak a csőd után, a kilencvenes években változott. A fókuszcsoporthoz említették a Kádár-rendszer végével megszűnő állami patronálást, és ezzel kapcsolatban a munkaerő elvándorlását, elsősorban az értelmiségét. A létszám fokozatosan csökkent, ez valamennyi interjúban előkerült, eltérő kontextusban: részben a természetes elvándorlást, alternatív munkahelyeket említve (elsősorban a vállalatvezetés részéről), részben pedig a válogatás nélkül nyugdíjba küldött szakemberek kontextusában (fókuszcsoporthoz).

Gazdaság: a piac átalakulása

Az előző fejezetbeli, Vasműről szóló interjúrészlet folytatása jól mutatja a gazdasági helyzet változását:

„(...) de '88-89 után Dunaiújváros úgy döntött, hogy neki jobb az (...) olcsóbb szén.” ('E' interjúalany)

Fontos hangsúlyozni, hogy mind Csethe, mind a bányászok már '89 előtt is érezték a piacváltozást, a piacgazdaság hatásai már 1989 előtt is begyűrűztek az országba (ahogyan ezt Kornai is megállapítja). A fókuszcsoporthoz tagjai és az interjúalanyok tájékozottak voltak a korábbi angliai és német bányabezárásokkal kapcsolatban, és a piac változásával, jelentős részének megszűnésével is tisztában voltak, a fókuszcsoporthoz ennek ellenére fenntarthatónak ítélte a mecseki bányászatot.

Politikai átalakulás

A Mecseki Szénbányákkal kapcsolatos hírekben a rendszerváltás időszakában felülreprezentált a szakszervezeti működéssel kapcsolatos viták bemutatása (az összesen 38 cikkből 23 kötődik valamilyen módon a szakszervezethez). A városi jogú pártbizottság jelentősége természetesen megszűnt, a szakszervezet azonban megmaradt. Komlón kis létszámmal ugyan, de megalakult a munkástanács, a két érdekérvényesítő szerv harca is megjelenik a lapokban. Az időszakban a bizonytalanság miatt Komlón és Szászváron is sor került sztrájkra. 1990 októberében a Pécsi Bányaüzem (Pécs és Vasas összevonásával jött létre) dolgozói körében kérdőíves sztrájkfelmérést végeztek, amiben a véleményt mondó dolgozók 92%-a volt a sztrájk mellett, és a kitöltők $\frac{3}{4}$ -e a szakszervezeti vezetők újraválasztását, szakszervezeti reformot akart. 1990 végén Zobákra látogatott Göncz Árpád köztársasági elnök, aki még ekkor is a szénbányászat szükségességéről beszélt. A bányászokból álló fókuszcsoporthoz az Antall-kormány bányászat-ellenességét említi, konkrét példákat hozva fel Antall egyes lépéseire, kijelentéseire. Maga a vállalat vezetése nem alakult át. A két vállalati vezető egyértelműen, de a fókuszcsoporthoz is nagyrészt elfogadja a piaci átállást, a kapitalista gazdaságot, így a Kornai által meghatározott három csoport (Kornai, 2007, a szakirodalmi áttekintésben, a 6. oldalon ismertetem) közül az elsőbe tartoznak (azonban a fókuszcsoporthoz a jogszabályi, intézményi környezettel szemben markáns kritikát fogalmaz meg).

6.4 A Mecseki Szénbányák helyzete a rendszerváltás után

A vállalat csődje

Csethe András 1991 októberében jelentette be a vállalat csődjét, amit a bányabezárások felé tartó folyamat részeként tekintett:

„(...) csúszunk lefele, majd hát eljött az a pillanat, amikor be kellett jelenteni a csődöt. Ezt a megyei bíróságon személyesen tettem meg, sajnós. És innen megindult a felszámolási eljárás. A Mecseki Szénbányák a második volt, aki bejelentette a bányavállalatok közül a csődöt. Majd utánunk sorba a többi, egy éven belül.” (Cs. A.)

Göndöcs az új csödtörvénnyel kapcsolatban megjegyzi, hogy lényegében a korábbi csödtörvény „fakszimile” változatát közzétették újra, lényegében a felszámolások előkészítéseként. A Mecseki Szénbányák esete nem volt egyedi: a Bányamunkás ugyan a csödről magáról nem tudósít,

azonban későbbi cikkében más csődöt jelentő bányavállalatokkal együtt hivatkozta a vállalatot is.

A vállalat feldarabolása, privatizáció

A privatizációról a Mecseki Szénbányák kontextusában először egy vasasi cikkben van szó, 1991 októberében, már a felszámolás alatt álló vállalatban, mint mentő lehetőségről. Ez végül nem valósult meg, Vasas 1993-ban bezárt. Szászváron magánbánya alakult, azonban forrás- és piachiány miatt ez is csődbe ment. (További információért kerestem az alapító Verbőci Józsefet, azonban nem akart interjút adni.) A Pécsi Erőmű Rt.-t („PERT”) és így a hozzácsatolt szénbányákat a többi erőmű-integrációhoz hasonlóan 1997 végén privatizálták. A privatizációval kapcsolatban az interjúalanyok elsősorban a megfelelő befektető kiválasztásával kapcsolatban fogalmazták meg kételyüket hangsúlyozták, a fókuszcsoporthoz véleménye szerint nem az optimális döntés született. A fókuszcsoporthoz véleménye szerint az erőmű vezetése részéről stratégiai hiba volt külön kezelni a mélyművelés és a külfejtés által termelt szén önköltségét (az előbbi lényegesen magasabb volt, azonban a kettőt keverve használták fel az erőműben).

A részegységek a csőd után

A Mecseki Szénbányák bányái a csőd után két részre oszthatók (részletesebben a történeti áttekintésben fejtem ki): a sikeres bányákat a hőerőmű piaca fenntartotta (a külfejtést egészen 2004-ig), a sikerteleneket 1993-ig bezárták, illetve Szászvár már privatizált magánbányaként ment csődbe 1994-ben, Zobák pedig „eleve elrendelten” 2000-ben zárt be a térség utolsó mélyművelésű bányájaként. A kiegészítő vállalatokat önálló vállalkozásokká alakították, ezzel a felszámolást vezető Göndöcs szerint az volt a cél, hogy egész vállalkozásként adják át őket, megőrizve a vállalati tudás minél nagyobb részét. Ezzel tulajdonképpen a Kornai által is említett, kisebb vállalatokra osztódás valósult meg. Sajnos ezek a vállalkozások az irodalommal egyező módon nagyrészt csődbe mentek, miután az addigi biztos megrendelő vállalat nem tartott rájuk igényt. A fókuszcsoporthoz a jelenséget lényegében hasonló módon írta le, azonban a piaci átállás sikertelenségéért nem a vállalkozásokat hibáztatta, hanem a piaci helyzetet, illetve a speciális szaktudás nehéz adaptációját:

„egy esztergályos, aki éveken keresztül mondjuk esztergált a Bányagépnél, (...) az egyik pillanatról a másik pillanatra nem fog tudni átállni” (fókuszcsoporthoz)

Az erőmű-integrációban fennmaradó Zobák és a Külfejtések piaca (az elenyésző lakossági felvevőpiac mellett) elsődlegesen az Erőmű volt. A fókuszcsoport is érzékelte ezt, véleménye annyiban tért el a vállalatvezetéstől, hogy ők az erőmű piacát továbbra is fenntarthatónak ítélték, így a későbbi átállást (gázra, majd biomasszára) drágábbnak gondolták. Ezzel egyetértett a külfejtésen dolgozó geológus interjúalanyom is, ő és a fókuszcsoport egyaránt az Orbán-kormányt hibáztatta az átállás miatt.

Leépítések, nyugdíjak és az állam szerepe

A leépítések részben már Vasas bezárásával elkezdődtek, azonban a fókuszcsoport szerint ekkor még a BVH foglalkoztatta a bányászok egy részét, akár Zobákon is, emellett maga a komlói bánya is átvett embereket Vasasról. A végső leépítésre az egyik résztvevő így emlékezett vissza (a folyamatot a fókuszcsoport egyik tagja is megerősítette):

„Tudod, hogy megy egy ilyen leépítés? Vannak a felsővezetők, azok kiadják a parancsot a középvezetőknek. A középvezetők pedig kiadják a közvetlen termelésirányítóknak, hogy ezen a héten válassz ki 15 embert (...). Hétfégen megvan a lista, hogy kik, következő nap megkapják a felmondólevelet. És nincs apelláta.” (N. L.)

Ennek megfelelően a tiltakozás gondolata sem merült fel, a fenti idézet szerzője szerint mindenkinek az volt a célja, hogy lehetőleg az utolsó legyen a sorban. Zobák bezárásával kapcsolatban a szakirodalomban felmerült (pl. Kolozsvári és Pallós, 2003), hogy a bányabezárásokkal összhangban figyelmet fordítottak a munkaerő átképzésére, arra, hogy az elbocsátásokat követően el tudjanak helyezkedni a bányászok. Ezt a fókuszcsoport teljesen eltérően érzékelte, mi több, magát Kolozsvárit is kritizálta, mint a munkások érdekében nem fellépő vezetőt.

A nyugdíjakkal kapcsolatban a fókuszcsoport véleménye különösen releváns, a Járadékos Bányászok Szakszervezetének vezetőjeként Firkó János felsorolta a fontosabb rendeleteket (többek között az 1991/23-as és 1991/115-ös rendelet). A nyugdíj kérdése a szakszervezeti tevékenységből adódóan hangsúlyos volt a beszélgetésben. A bányában dolgozók 25 év vagy 4000 műszak után nyugdíjba mehettek, illetve a járadék megállapításánál is figyelembe veszik a bányász múltat, így 50%-os rokkantsági fok mellett a 67%-os járulékra vált jogosulttá az azt igénylő. A fókuszcsoportban az is felmerült, hogy a bányák pár évvel későbbi bezárása esetén a fenti szabályok mellett a munkanélküliség elenyésző lett volna:

„ha 2004-5-ben zár be a Komlón a bánya és még külfejtés mehetett volna tovább, ha akkor zár be, akkor gyakorlatilag mindenféle gond és probléma nélkül a 99%-a a bányászoknak »kimenekülhetett« volna evvel a társadalombiztosítási kedvezményekkel, és nem lett volna olyan krach, olyan probléma, ami van” (fókuszcsoporthoz)

A mélyinterjúkban is előkerült a kérdés, részben abban a kontextusban, hogy valóban megvolt-e a járulékhöz szükséges rokkantsági fok. Ezzel kapcsolatban felmerült, hogy lehetett „szerezni papírt”, ami ezt igazolja, illetve általánosabban:

„Most mondok egy számot, 40% tényleges rokkantságra, mert sajnos a szilikózis 10 év után mindenkinek volt kisebb nagyobb mértékben (...) hozzájött még mozgásszervi [probléma], mert ízületeket és egyebeket nagyon megviselte a bányászat. És ha volt neki 40, akkor egy kicsit feltornázta. Egészséges embert nem küldtek el...” (Cs. A.)

A kérdésben a dolgozatnak nem feladata igazságot tenni, azonban a járadék lehetősége sok bányász megélhetésének egy részét biztosította. A nyugdíjkérdés a Bányamunkásban is egyre gyakrabban szerepelt: a vizsgált időszakban 15 cikk említette a Mecseki Szénbányákkal kapcsolatban, a 25 éves korkedvezmény eléréséről három cikkben számoltak be ebben a kontextusban. Ezek a cikkek jellemzően önállóan foglalkoznak a témával, esetleg a szakszervezet hozzájárulását említik, hangulatuk pozitív. A fókuszcsoporthoz elmondása szerint a járadékosok is gyakran vállaltak munkát, részben az addigi életszínvonal biztosítása miatt is. Elterjedt volt a fekete foglalkoztatás, emellett alig volt munkalehetőség Komlón. Sokan visszatértek az Alföldre, illetve az interjúkban az öngyilkosság is előkerült. Csethe és Göndöcs szerint is Vasasnak voltak jobb termelési adottságai (a Bányamunkásban is megjelent ez az álláspont). Ebből a szempontból Zobák bezárása lett volna logikus, azonban ez Komló gazdaságát annyira rosszul érintette volna, hogy „politikai döntésként” (több interjúalany is így fogalmazott) Zobákat tartották fent. A privatizáció után, amikor az állam már nem volt a *de facto* hatalom birtokosa, Göndöcs szerint támogatást fizettek a PE. Rt.-nek, hogy további kapacitást tartson fent.

Politikai tényezők: sztrájkok, a politikusok hozzáállása a bányabezárásokhoz

A bányabezárások első üteme, a csödeljárás, Szászvár és István-akna bezárása lényegében tiltakozásmentesen zajlott. Ennek oka az általános apátia volt. Ahogyan ezt a fókuszcsoporthoz István-aknán dolgozó tagja említette:

„az az igazság, hogy mi próbáltuk elkerülni ezt, még a beszélgetést is erről (...) Védekeztünk azzal, hogy nem folytunk bele ebbe a munkába [a bezárásokba], de most itt egy kicsit magunkat is, majd hibáztatni fogom (...) mi is ki állhattunk volna jobban, talán, csak nem gondoltuk ezt, tehát jobban kiállhattunk volna azért, hogy megmaradjon valamelyik bánya.”

(fókuszcsoporthoz)

Vasas bezárását különböző aspektusaiból közelítette meg a vállalatvezetés és a fókuszcsoporthoz. A vezetők elsősorban már azt a sztrájkot említették, ami a bánya már említett második bezárásakor tört ki. Emlékeik szerint ők mentek le beszélni a bányászokkal, hogy hagyják abba a sztrájkot, értelmetlen abban reménykedni, hogy a kormány segít Vasasnak piacot találni. Göndöcs visszaemlékezése szerint a munkások a kormányt hibáztatták, nem a vállalkozót, aki (irracionális várakozások alapján) kibérelte a bányát. A fókuszcsoporthoz az „első bezárásra”, az utolsó csille szén felhozására emlékezett. Szóba került az odalátogató Schalkhammer Antal BDSZ-elnök is, akit Kovács Mózes vasasi szakszervezeti elnök támadott meg a bezárás előtti BDSZ-ülésen, és ennek következményeképpen végül lejött Vasasra:

„(...) legyen vér a kutyaházát neki, és gyere le a Vasasra, mikor az utolsó csillét kihozzuk. És legyél ott, legyél ott a melósok között, nézz a melósoknak a szemébe. Hogy te, mint a nagy szakszervezet elnöke..., és azért azt mondom, hogy megint a másik oldalról is, hogy karakter kérdése: Lejött, odaállt a sarkon (...) és odajött a bányászok közé. Igaz, hogy úgy kellett a Mózesnek a saját emberei segítségével [megvédeni], hogy ne állítsák bele a csákányt a

Schalkhammernek a hátába.” (fókuszcsoporthoz)

A Bányamunkás a bezárásról kétoldalas cikkben is tudósított, Schalkhammer beszédét is idézve, azonban a szakszervezeti konfliktust nem említette. Egy későbbi cikkben közlik a lyukóbányai szakszervezeti vezető Kovács Mózesre neheztelő írását.

A '95-ös stabilizációs programot egyik interjúalany sem említette. A program lényegében nem érintette a Mecseki Szénbányák maradványait, hiszen a veszteséges részeket addigra bezárták, illetve Zobák bezárása is előre meghatározott volt.

Az országos politikáról, az Antall-kormányról már említettem a fókuszcsoporthoz véleményét. A helyi politikusok reakciójával kapcsolatos kérdésemet részben értetlenség fogadta, az interjúalanyok és a fókuszcsoporthoz tagjai is tehetetlennek írták le a rendszerváltás utáni komlói városvezetést, akik nem tudták kezelni a válságot:

„(...) rendszerváltáskor a város élére került pedagógus, a gimnáziumnak a volt igazgatója lett a polgármester Abszolút nem tudott úgy kommunikálni, nem tudott kapcsolatot teremteni a

fizikai állománnyal. Ez egy ipari város volt, egy tomboló ipari város, és ez az ember nem találta meg azokat a szálakat, amit kellett volna, amit az oroszlányi polgármester megtalált”
(fókuszcsoporthoz)

Két ilyen „elméleti” polgármester után választották meg Páva Zoltánt (MSZP), de addigra már „elkésett a város”. Göndöcs a „cinizmus és közöny” kifejezésekkel jellemezte a politikusok hozzáállását.

7. Kitekintés: rekultiváció, nyugdíjhelyzet

A tanulmány a rendszerváltást vizsgálja, azonban érdemes néhány, későbbi időszakban történt esemény említése, részben a bezárásokhoz való erős kapcsolat miatt, másrészt a résztvevőkre való nagy hatás okán.

A Külfejtés Zobák bezárása után további három évet üzemelt, az erőmű ugyanis a kormányzati nyomás ellenére csak 2004-ben állt át. Itt a geológussal és a fókuszcsoporthoz készített interjúkban is az Orbán-kormány felelőssége merült fel. A Külfejtések bezárásával lényegében megszűnt a bányászat, bár több kisebb próbálkozás is volt annak újraélesztésére. Verböci József (Szászvárral kapcsolatban már hivatkoztam) és a Calamites Kft. nyitott egy külfejtést Mázán, azonban az a piac hiánya miatt rövid időn belül bezárt (Nagy, 2006). A vasasi külfejtés tovább üzemelt, ennek oka két interjúalanyom szerint is az volt, hogy olcsóbb volt „néhány teherautónyi” szén kitermelni, mint elkezdni a rekultivációt. Jelenleg a Karolina- és a vasasi külfejtést is rekultiválják, a Karolina- külfejtés esetén ennek látványos bizonyítéka a bányató feltöltése, ennek rekultivációért 2/3-részt az állam, 1/3-ában az Erőmű felel. A korábban felhagyott bányák területének egy részét már rekultiválták, ez Göndöcs szerint a bányatulajdonos magyar állam felelőssége, így a költségeit is ők állták. István-akna bezárása után az akkori Bányavagyon-hasznosító vezetése (Göndöcs István volt a főfelszámoló) elérte, hogy ipari műemlékké nyilvánítsák, a komplexumot így nem bontották le, azonban azóta sem sikerült hasznosítani.

A nyugdíjhelyzettel kapcsolatban mindenképpen érdemes említeni a 2011 december 31-i változtatást, ami alapján megkérdőjeleződött a bányászok addigi nyugdíjjogosultsága (2011. évi CLXVII. törvény a korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről, a korhatár előtti ellátásról és a szolgálati járandóságról). Ennek elemzése túlmegegy a dolgozat keretein, azonban a bányászokra gyakorolt hatása miatt érdemes megemlíteni: a fókuszcsoporthoz többször előkerült a törvény, az elutasítás mértékére jól jellemző annak „holokauszttörvényként” való

hivatkozása. Ráadásul hosszú idő után 2013 elején a törvény elleni tiltakozásul a bányászok tüntetést is szerveztek az Emberi Erőforrások Minisztériuma elé (Kövesdi, 2013, de a fókuszcsoporthoz is említi).

Összegzés

A Mecseki Szénbányák vállalat csődje és felszámolása több szempontból is kapcsolódik a rendszerváltáshoz. A szénbányák fenntartásának politikai szándéka a rendszerváltással megszűnt, az állami „védőháló” megszűnése hozzájárult a Szénbányák csődjéhez, és így a felszámoláshoz. Szintén a rendszerváltáshoz kapcsolódik a piac átalakulása, és így a Dunai Vasmű által jelentett piac megszűnése, azonban ez a gazdasági átalakulással már a politikai rendszerváltás előtt bekövetkezett (a szakirodalommal összhangban). Az 1980-as években megfigyelhető volt a szocialista döntési jogkörök átkerülése a vállalatvezetéshez, ezzel együtt még a központi tervezés is jelen volt. Kijelenthető, hogy a vállalat csődjét a megszűnő piac és a változó intézményi környezet (árkiegészítés megszűnése, az import engedélyezésével olcsón beáramló, jó minőségű szén) okozta. A felszámolás szükségességét a vállalatvezetés és az interjúkban megszólaló bányászok eltérően látják, a felszámolás szociális oldalát a vezetés sikernek értékeli, míg a bányabezárást bányában dolgozóként megélők arról számoltak be, hogy a bezárást nem látták előre, arra nem tudtak felkészülni (és speciális munkakörük miatt egyébként is nehezen találtak alternatív munkalehetőséget). Az állam a szociális helyzetet kedvezményes nyugdíjlehetőséggel, és Zobák fenntartásával próbálta kezelni, azonban ez nem oldotta meg a bezárások okozta sokkot. Megfigyelhető, hogy míg a vezetés sikerként tekint a bányabezárásokkal járó munkanélküliség kezelésére, addig a bányászok ennek ellenkezőjét tapasztalták, és úgy érzik, a vezetők cserbenhagyták őket. A politikusok szerepét a bányászok negatívan értékelik, az Antall-kormányt bányászatellenesnek látták, a helyi vezetőket pedig tehetetlennek. Ennek ellenére a vezetők és a bányászok a piacgazdaságot nem értékelik negatívan, az átállást elfogadják. Az Erőművön kívüli privatizált vállalatok jelentős része csődbe ment, Szászvár üzemeltetői nem rendelkeztek elég tőkével annak fenntartásához, azonban a „magánbánya” működése fontos példa a részegységek privatizációjára. A dolgozat a vállalatból kivált részegységekkel nem foglalkozik elég részletesen, az egyes utódvállalatok működésének elemzése további kutatási téma lehet. Összességében kijelenthető, hogy a Mecseki Szénbányák vállalat megszűnése alátámasztja a szakirodalom állításait, azonban azokat a bányászok és a vezetés eltérően érzékelték.

Forrásjegyzék

Acemoglu, Daron et al. (2004). Institutions as the fundamental cause of long-run growth. Working paper 10481. National Bureau of Economic Research.

Babics András. (1958). A pécsvidéki kőszénbányászat fejlődéstörténetének főbb vonásai. Bányászati Lapok 1958. 8-9. sz. 635-642. o.

Babics. András. (1961).: A pécsvidéki kőszénbányászat története a legújabb korban 1945–1960. Pécs, 1961. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény)

Bányamunkás. (1995). A szászvári bánya bezárásáról készült cikkek. Bányamunkás, 1995 június. 2-3. o.

Bányamunkás. (1986-1995). A Bányamunkás Mecseki Szénbányákkal kapcsolatos cikkei. Saját gyűjtés.

Benczes, István. (2022). Gazdasági növekedés és versenyképesség intézményi perspektívában. Ludovika Egyetemi Kiadó. Nemzeti Közzolgálati Egyetem.

Bíró, József & Pál, István. (2003). A mecseki szénbányák metánfelszabadulási adatainak függvényeszméletű vizsgálata. (I. rész: a zobáki metánfelszabadulási adatok elemzése). Bányászati és Kohászati Lapok – BÁNYÁSZAT. 136. évfolyam, 1. szám. Letölthető: https://www.ombkenet.hu/bkl/banyaszat/2003/bklbanyaszat2003_1_05.pdf Letöltés dátuma: 2023.03.10.

Bíró, József (2006): Másfélszáz év szénbányászati próbálkozásai Hosszúhetény területén. Pécsi Szemle, 2006/ 2. szám. 28-41. o.

Bíró, József (2011a): Vasasi bányászat a 20. század második felében. Pécsi Szemle, 2011/ 1. szám. 73-86. o.

Bíró, József (2011b): A Mecseki Szénbányák Vasas Bányauzemében 1986 február 18-án történt fejtésomlás. Pécsi Szemle 2011/ 2. szám. 242-246. oldal.

Csaba, László (2011) A magyar átalakulás és fejlődés néhány általánosítható elméleti tanulsága. Közgazdasági Szemle, LVIII. évf., 2011. 10. sz. 813—831. o.

Csethe, András (2002): Csethe András – Mecseki Szénbányák. Vállalati vezetők visszaemlékezései. Egy szakma tündöklése és hanyatlása. 33-53. o. Bányász Kultúráért Alapítvány. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/15700/15771/15771.pdf> Letöltés dátuma: 2022.12.25.

European Communities. (2002). Data 1952-2022. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Letölthető: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3930297/5934850/KS-43-02-979-EN.PDF.pdf/541cb6f4-55d2-4946-8adc-050e33e77af9?t=1415007072000>

Hámorné Vidó, Mária et al (2018): Mecseki Kőszén Formáció – jura, hettangi–sinemuri. A hazai szénvagyon és hasznosítási lehetőségei. 29-38. o. Letölthető: https://mbfsz.gov.hu/sites/default/files/file/2018/06/07/a_hazai_szenvagyon_es_hasznositasi_l_ehetosegei.pdf Letöltés dátuma: 2022.12.27.

Haney, Michael & Shkaratan, Maria. (2003). Mine Closure and its Impact on the Community: Five Years After Mine Closure in Romania, Russia and Ukraine. Social Development Papers. Paper No. 42 June 2003. Letöltés dátuma: 2023.03.17.

Horn, János (szerk.). (2002). Egy szakma tündöklése és hanyatlása. 33-53. o. Bányász Kultúráért Alapítvány. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/15700/15771/15771.pdf> Letöltés dátuma: 2023.01.25.

Huszár, Zoltán (2007): Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig. Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási infrastruktúrájára. PHD-disszertáció, PTE BTK. 78-85. o. Letölthető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16130/hu-szar-zoltan-phd-2008.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Letöltés dátuma: 2022. 12. 29.

Firkó, János, et al. (2023): Fókuszcsoporthos interjú komlói bányászokkal (átirat).

Csethe, András. (2023): Interjú Csethe Andrással (átirat).

Göndöcs, István. (2023): Interjú dr. Göndöcs Istvánnal (átirat).

Bokor, János. (2023): Interjú Bokor Jánossal (átirat).

Németh, Lajos. (2023): Interjú Németh Lajossal (átirat).

- Juhász, József (2000): A liász-program és a mecseki szénbányászat felszámolása. 69-76. o. Búcsúzik a magyar szénbányászat (szerk: Szirtes Béla). 2001.
- Karsai, Gábor. (2006). Ciklus és trend a magyar gazdaságban 1990–2005 között. Közgazdasági Szemle, LIII. évf., 2007. 3. sz. 509-525. o.
- Kolozsvári Sándor, Pallós Péter. (2003). Az utolsó mecseki mélyművelésű szénbánya bezárása. Bányászati és Kohászati Lapok – BÁNYÁSZAT. 136. évfolyam, 3. szám. Letölthető: https://www.ombkenet.hu/bkl/banyaszat/2003/bklbanyaszat2003_3_03.pdf Letöltés dátuma: 2023.02.25.
- Kornai, János. (1993). Transzformációs visszaesés. Közgazdasági Szemle, XL. évf., 1993. 7-8. sz. 569-599. o.
- Kornai, János. (1995a). Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. Első rész. Közgazdasági Szemle, XLII. évf., 1995. 12. sz. (1097-1117 o.).
- Kornai, János. (1995b). Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. Második rész. Közgazdasági Szemle, XLIII. évf., 1996. 1. sz. (1-29. o.)
- Kornai, János. (2007). Mit jelent a „rendszerátalakítás”? Kísérlet a fogalom tisztázására. Közgazdasági Szemle, LIV. évf., 2007. 4. sz. 303-321. o.
- Kövesdi, Péter. (2013). Nyugdíjukért tüntettek a bányászok. 24. hu. Letölthető: <https://24.hu/belfold/2013/01/29/nyugdijukert-tuntettek-a-banyaszok/> Letöltés dátuma: 2022.04.15.
- Központi Statisztikai Hivatal. (2023a). 13.1.1.2. Az ipari termelés volumenindexének és néhány fontosabb ipari termék termelésének hosszú időszaka. Letölthető: https://www.ksh.hu/stadat_files/ipa/hu/ipa0002.html Letöltés dátuma: 2023.04.03.
- Krisztián, Béla (2000): Zobák-bánya rövid története. 61-68. o. Búcsúzik a magyar szénbányászat (szerk: Szirtes Béla). 2001.
- Medly Lajos. (2005). A közel 150 éves András-akna. Bányászati és Kohászati Lapok – BÁNYÁSZAT. 136. évfolyam, 3. szám. 216-225. o.
- Menard, Claude & Shirley, Mary M. (2022). Advanced Introduction to New Institutional Economics. Elgar Advanced Introductions series.

Muraközy László (2008) Magyarország felemelkedése és hanyatlása. Közgazdasági Szemle, LVI. évf., 2009. 3. sz. 270–288. o.

Nagy, Attila. (2006). A Mecsekben megint szén lesz, méltó régi nagy híréhez. Index.hu. Letölthető: <https://index.hu/gazdasag/magyar/szen060407/> Letöltés dátuma: 2023.04.15.

Szirtes, Béla (szerk.). (1993). A mecseki kőszénbányászat. I. és II. kötet. Kútforrás kft. Pécs.

Tamáty, István (1958). A pécsi szénbányászat fejlesztése. Bányászati Lapok 1958. 8-9. sz. 506-521. o.

Vedrődi, Antal (2000): A magyar szénbányászat történetének egyik legnagyobb vállalkozása: az 1948 utáni komlói bányafejlesztés. 55-60. o. Búcsúzik a magyar szénbányászat (szerk: Szirtes Béla). 2001.

Veress, Tamás (1992). Menekülés előre. Szászváron jól mennek a dolgok. Bányamunkás. 1992. december.

Vicsek, Lilla. (2006). A fókuszcsoporthoz vizsgálat kimenetelét befolyásoló tényezők. TeTT könyvek. Településkutatás II. 477-498. o. Letölthető: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/7209/> Letöltés dátuma: 2023. 03. 14.

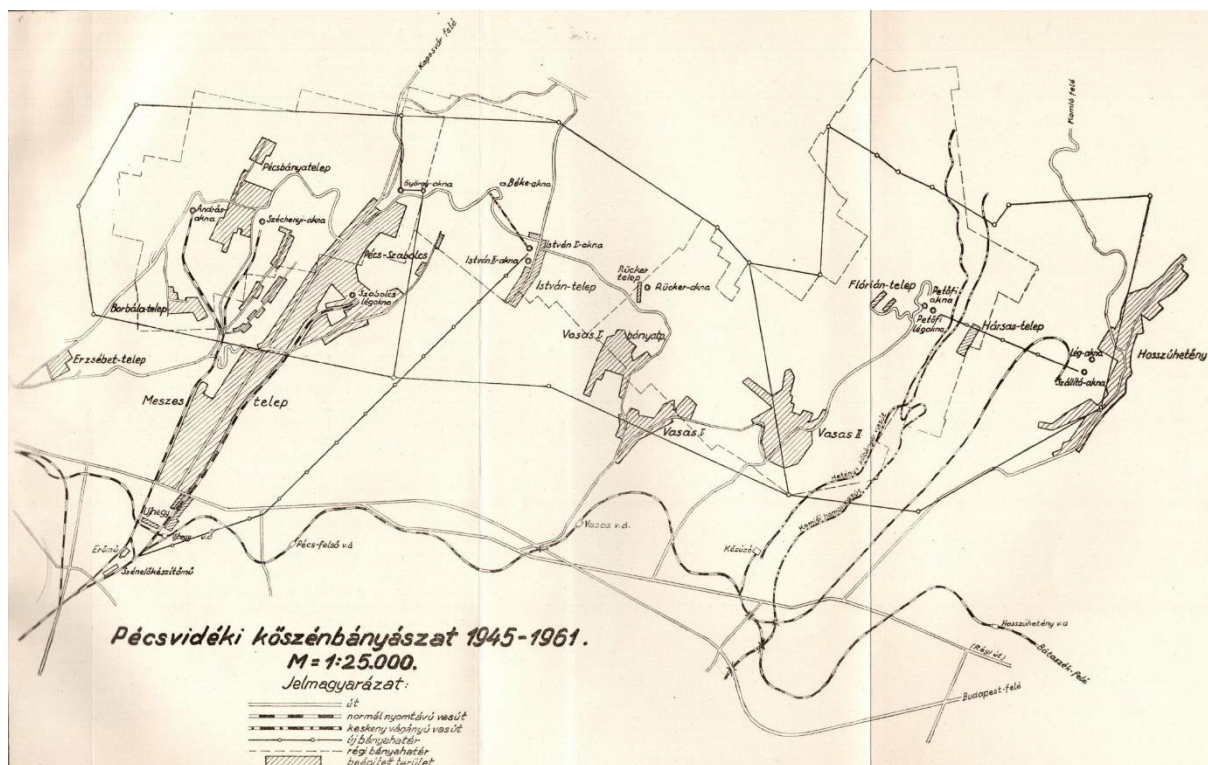
Witajewski-Baltvilks, Jan et al. (2018). Managing coal sector transition under the ambitious emission reduction scenario in Poland. IBS. Research report 04/2018.

World Bank. (2023). Monthly Prices. World Bank Commodity Price Data. Letölthető: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5d903e848db1d1b83e0ec8f744e55570-0350012021/related/CMO-Historical-Data-Monthly.xlsx> Letöltés dátuma: 2023. 04. 10.

Yadollahi, Ali et al. (2017). Current State of Text Sentiment Analysis from Opinion to Emotion Mining. University of Alberta. Letölthető: <https://webdocs.cs.ualberta.ca/~zaiane/postscript/survey-SentimentAnalysis.pdf> Letöltés dátuma: 2023.03.18.

Mellékletek

1. A Pécsvidéki szénmező a 20. sz. közepén. (forrás: Babics, 1961.)

2. Szén-, földgáz- és olajárindexek változása 1970-től 2000-ig (a 2001.januári érték %-ában). (Forrás: World Bank, 2023, saját szerkesztés)

